

Tény és tényállás

Szerző: SZABÓ Miklós

Affiliáció: professor emeritus, ME

Rovat: Jogbölcsélet

Rovatszerkesztő: SZABÓ Miklós, JAKAB András

Lezárás dátuma: 2024.09.15

Idézési javaslat: SZABÓ Miklós: „Tény és tényállás” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULLYOK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogbölcsélet rovat, rovatszerkesztő: SZABÓ Miklós, JAKAB András) <http://ijoten.hu/szocikk/teny-es-tenyallas> (2025). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A jogászok és a joggyakorlat előtt két fő kérdés vár megválaszolásra a jogesetek kapcsán: a ténykérdés és a jogkérdés. A két kérdés természetesen szorosan összefügg, hiszen a jogkérdés tények bizonyos konstellációja nyomán fogalmazódik meg, illetve a releváns tények kijelölését a rendelkezésre álló tények sokaságából a lehetséges jogi minősítések vezérlik. Másként megfogalmazva: az empirikus történeti tényállás és a normatív törvényi tényállás együttállása az, ami a jogeset nyugvópontra jutását biztosítja. Ez a kapcsolat egyben két idődimenzió kapcsolatát is jelenti, ugyanis a múltban megtörtént tények és azok jövőben bekövetkezendő jogi következményei kapcsolódnak össze a jelen döntésében. A tényekkel és ténymegállapítással együtt járó – egyszerre elméleti és gyakorlati – nehézségek éppen ebből fakadnak. Ahhoz, hogy a múltbeli történésekről objektív bizonyossággal tehesünk igaz állításokat, vissza kellene tudnunk menni az időben, ami nem lehetséges. Ezért csak kisebb-nagyobb valószínűséggel megalapozott állításokat tehetünk, miközben az ítéleti tényállást bizonyossági állításként kell megállapítani. E helyzet teoretikus elemzésére vállalkozik az alábbi szócikk.

Tartalomjegyzék

1. Fogalmi alapok

- 1.1. A valóság
- 1.2. A valóságról tett állítások: tények és tényállások
- 1.3. Igazság és igazságelméletek
- 1.4. Valószínűség és valószínűség

2. A bizonyosság kritériumai

- 2.1. A bizonyosság igazolása: bizonyítás és bizonyításelméletek
- 2.2. A bizonyíték, bizonyítás és bizonyosság jogi meghatározása

3. A bizonyosság korlátai

- 3.1. Az emberi természetből fakadó korlátok
- 3.2. A jog természetéből fakadó korlátok
- 3.3. Mi jobb, mint az igazság? Igazság vs. igazságosság

4. Összegzés

1. Fogalmi alapok

1.1. A valóság

[1] A jogi eljárások előtt álló két fő kérdés – a ténykérdés és a jogkérdés – közül ez utóbbi az, ami a jogászokat, mindenekelőtt pedig a jogtudományt elsődlegesen érdekli. Ezenközben maguk a jogviták elsődlegesen a tények körül forognak: ki, mikor, hol, mi módon mit csinált vagy nem csinált, s ezzel mit okozott. Ha ezekre megvan a válasz, a jogkérdés – a jogi minősítés és az értelmezés – a hétköznapi esetek túlnyomó részében szinte „adja magát”.^[1] A tényeken folyó viták éppen azért olyan élesek, hogy megteremthessék az alapot a kívánatos jogkövetkezmény megállapításához. A tények frontján aratott győzelem vezethet el a végső sikerhez a jogvitában. Ugyanakkor – megint csak a jogkérdésekkel szemben – a ténymegállapítás látszólag nem hoz magával elméleti problémákat. Azzal a pusztán technikainak tűnő feladattal áll szemben, hogy megválaszolja a „Mi történt?” egyszerű kérdését, s válaszát bizonyítékokkal tudja alátámasztani. A helyzet azonban ennél bonyolultabb.

[2] Amire nézve bizonyítékokkal alátámasztott állításokat kell tenni, az *avalóság* és a valóságot kitevő *dolgok*. A valóságon szokásosan az *objektív* valóságot értjük, azonban ehhez a valósághoz csak annak *megismerésén* keresztül és az által férünk hozzá. A megismeréshez pedig hozzátartozik a megismerő is: a dolgok *számunkra* olyanok, amilyenek *mi* megismerjük. A megismerő személy szubjektuma pedig elkerülhetetlenül olyan korlátokat és torzításokat visz a megismerés folyamatába, mint az észlelés, érzékcsalódás, felfogás, értelmezés, emlékezés. Azt mondhatjuk tehát, hogy a megismerés nem (csak) a dolgoktól maguktól függ, hanem, ellenkezőleg a dolgok, ahogyan (számunkra) megjelennek, függenek a megismerő aktivitásunktól.^[2] Ami számunkra mindebből érdekes, az az, hogy nincs értelme a tőlünk függetlenül álló „objektív” valóságot keresni, mert ami nyitva áll előttünk, az a megismerhető világ, amelytől elválaszthatatlan a megismerő szubjektuma.

[3] Amit „valóságnak” nevezünk és megismerünk, nem dologilag adott, hanem *konstruált valóság*. A „konstruált valóság” fogalma tárgyunk szempontjából három szinten bír jelentőséggel:

- a társadalmi,
- a nyelvi és
- a jogi konstruáltság szintjén, az alábbiak szerint.^[3]

[4] A *valóság társadalmi konstrukciója*. Ez esetben a valóság olyan fogalmáról van szó, amelyet nem egy objektív vagy szubjektív „szellem”, hanem az emberi társadalom, az emberek közössége teremt önmaga számára. Fenomenológiai felfogásban „a mindennapok világa olyan valóságként terül el előttünk, amit az emberek értelmeznek, s ami számunkra szubjektíve értelmesnek tűnő koherens világ”.^[4] A valóság rendjére vonatkozó közös elképzelések társadalmi tudáskészletet képeznek. Az egy közösségben élők „megállapodnak” abban, hogy milyen a világ, s ezt átadják, átörökítik egymásra. Mindezt pedig azért teszik, hogy megkönnyítsék a világhoz való alkalmazkodásukat, az abban való működésüket: immár nem a közvetlen tárgyi valósághoz, hanem az annak helyére lépő képhez, elképzeléshez igazodnak. Ha ebben vannak tündérek és varázslók, szirének és kentaurók, istenek és ördögök, akkor ahhoz. Amíg e tudáskészlet hatékony, azaz nem hagy cserben a gyakorlatban, amíg teljesülnek a rá épített várakozások, addig semmi oka sincs a kételkedésnek – az sem számít, hogy a közös elképzelések összetevői igazak-e vagy sem.

[5] A *valóság nyelvi konstrukciója*. Ha a valóság képét *közösen* formáljuk, akkor elkerülhetetlenül közvetítőre van szükségünk, s ez a nyelv. Ismét arra hivatkozhatunk, hogy bármilyen legyen is a valóság önmagában, *számunkra* nyelvi közvetítettségben, tehát nyelvileg megformálva adott. Ha a

világunk konstruált világ, azt nyelvileg konstruáljuk. Ha pedig nyelvileg, szövegekben konstruáljuk a valóságot, akkor az *narratív konstrukció* lesz. Ami történik (s amit aztán majd megítélünk) nem mint *történet*, hanem mint *történet* áll elénk. A cselekvés csak mint *narratív kompozíció* érthető meg, amely egy *egész* történetet képez az eseményekből azáltal, hogy annak elemeit diakronikus sorba rendezi. Az idősíkok így a történet, a mesélés jelenében olvadnak össze; ebben nincs múlt és jövő, „csupán egy hármasszámú jelen: az eljövendő dolgok jelene, az elmúlt dolgok jelene és a jelenvaló dolgok jelene”.^[5] A múlt csak „nyomaiban” van jelen, a jövő csak a jelen „irányultságában” vagy „törekvésében”. A „narratív paradigma” szerint nem csak arról van szó, hogy „a világ történetek sorozata, amelyből mi kiválasztással folyamatosan újraterejtjük saját életünket”, hanem arról is, hogy „a narratív racionalitást a történetek összetartó ereje és hitelessége határozza meg”.^[6] Ez azt jelenti, hogy például a tanúvallomások meggyőző ereje nem attól függ, hogy igazak vagy hamisak, hanem attól, hogy mint történetek mennyire hihetőek. A „tények” konstrukciója egyetlen szempontból különbözik a „mesékétől”: az utóbbiaktól eltérően *igazságigényt* támasztanak. Az elbeszél (vagy elbeszélhető) történetek révén való megértés azt is jelenti, hogy e megértés csak *szimbólumok* közbejöttével lehetséges, a „cselekvésben benne rejlő jelentés” megértésével. „Ha a cselekvés valóban elmesélhető, ez azt jelenti, hogy már jelekben, szabályokban, normákban artikulált: eleve szimbolikusan közvetített.”^[7] Nem tehetjük, de nem is akarjuk, hogy a valóságunk ne nyelvi konstrukció révén álljon elő számunkra.

[6] *A valóság jogi konstrukciója.* A konstrukció egymásra épülő szinteken megy végbe, melynek legmagasabb rétege a jogi konstrukció. A „társadalmi valóságra” tekintve azonnal szembeötlik a jog konstitutív szerepe annak formálásában. A társadalmi valóság objektivitását annak *intézményesültsége* biztosítja. Az intézmények azonban furcsa dolgok; „csak azért léteznek, mert hisszük, hogy léteznek. Olyan dolgokra gondolok, mint a pénz, a tulajdon, a kormányzat, a házasság [... A]z emberi megállapodásoktól függő tényeket »intézményes ténynek« nevezem, szemben a nem intézményes, »nyers« tényekkel. Az intézményes tényeket azért nevezem így, mert létezésükhöz emberi intézményekre van szükség.”^[8] Az ilyen emberi intézmények jelentős mértékben *jogintézmények*. Természetesen a jog maga is (az egyik) társadalmi intézmény(rendszer), amely azonban arra való, hogy általa a társadalom átalakítsa, „jobbítsa” önmagát (például egy olyan társadalommá, amelyben nem ölnek, lopnak stb. annyit). Nem arról van szó tehát, hogy ezek a társadalmi intézmények „valójában” nem is léteznek, csak „úgy teszünk, mintha...”, hiszen ugyanolyan objektív elemei a környezetünknek, mint a házak, fák, kutyák (tegyük hozzá: ezek is a *mi* teremtményeink), hanem arról, hogy *az által* léteznek, hogy az ember (jelentős részben a jog segítségével) létre hívja és fenntartja őket.^[9] Aligha lehet jobb példát találni a valóság egyszerre társadalmi, nyelvi és jogi konstrukciójára, mint a boszorkányságot. Az, hogy „Boszorkányok pedig vannak” ugyanúgy konstrukció, mint az, hogy „Boszorkányok pedig nincsenek”. Attól, hogy számunkra ma ez utóbbi tétel bír a legkétségtelenebb igazság erejével, engedjük meg, hogy voltak korok, amikor az ellenkezője minősült nem kevésbé kétségtelen igazságnak. A jog (mint például a *Constitutio Criminalis Carolina* vagy a *Witchcraft Act*) szempontjából pedig ha a boszorkányságra van törvényi tényállás, azaz jogi konstrukció, akkor a nehézség „csupán” *bizonyítási nehézség*, az egyébként kétely nélküli meggyőződéssel övezett „valóság” jogilag korrekt módon való bizonyítása.

1.2. A valóságról tett állítások: tények és tényállások

[7] A valóságot keresve azzal kell számot vetnünk, hogy sosem magukkal a dolgokkal van dolgunk, hanem a *tényekkel*. „A világ mindaz, aminek az esete fennáll. A világ tények és nem dolgok összessége.”^[10] A tények pedig más neműek, mint a dolgok.^[11] Vannak olyan tények, amelyeknek nem feleltethetőek meg valóságos dolgok (például valami megtörténhet, valami valaminek az *oka* stb.). A tények mint a világról tett kijelentések lényegileg függenek az azokat kifejező nyelvtől és a mögöttük rejlő elméletektől: a tények „*hog* jellegűek”, a valóságban pedig nincs „*hog*” (például *ma is* tény, *hog* Brutus i. e. 44-ben megölte Caesart); a nyelvtől való függés kiteszi a tényeket a nyelv homályosságának és változékonyságának: de akkor a tények *maguk* is homályosak és

változékonyak?^[12] S ha a világban (számunkra) nincsenek dolgok, csak tények, akkor mi lehetne az a „külső” kritérium, ami a tényt mint kifejezést az állításától függetlenül igazgá vagy hamissá teheti?

[8] A normatanát a *Sollen* szférájára korlátozó Kelsen számára is nyilvánvaló^[13] annak a jogászi beidegződésnek a téves volta, hogy a jogi normák bizonyos tényleges magatartásokhoz vagy történésekhez fűznek jogkövetkezményt. Valójában sosem ilyenekkel van dolgunk, hanem ezekről tett *kijelentésekkel* (*Aussage*), mint például „*a* nem fizette meg a vételárat”, „*b* lopta el a tyúkot” stb. Még amikor egy tárgyat vagy egy helyszínt tekintünk meg, akkor sem azzal van dolgunk közvetlenül, hanem az arról tett *kijelentéssel*: „Ott történt valami”, „Az a dolog nem használható rendeltetészerűen” stb. A jogszabály szövege is így értendő tehát: „Ha a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróság megállapítása szerint valaki lopást követett el, a bíróságnak szabadságvesztés büntetést kell kiszabnia”. Ez magyarázza azt is, hogy az ítélet jogerején mit sem változtat az, ha a bírói ténymegállapítás *nem* felel meg a valóságnak. Úgy érte: a konstruált valóságnak sem; nyelvi konstrukció „az enyim s a tied” (ui. a tulajdon nyelvi tételezése), társadalmi a „ne lopj”, s jogi a lopás törvényi tényállásának megfogalmazása. A valóságnak megfelelés hiánya az ítélet ténybeli megalapozatlanságára utal, amit esetleg újabb eljárásban lehet megvizsgálni.

[9] Az ítéleti tényállítások igazságát illetően is naiv az a felfogás, hogy egy állítás eleve és objektíve igaz lehet – például mert megfelel a valóságnak. Az egyik pontosítás arra figyelmeztet, hogy az állítások nem „igazak”, hanem azokat „*igazzá tesszük*” – az „az általános elv, hogy ami igaz, azt valaminek igazgá kell tennie”.^[14] A másik pontosítás azt hangsúlyozza, hogy az állítások a mögöttük rejlő *előfeltevésekkel* együtt értékelendők.^[15] Így „Az ő magatartása idézte elő a házasság végleges megromlását” állítás előfeltételezi, hogy a házasság véglegesen megromlott. Az *előfeltevéseken* túl azonban a valóságra vonatkozó állításaink is *feltételezéssel* élnek: az érzékszervi ingerek alapján feltételezzük a valóságos dolgok létezését. A feltételezés *módja* a valóságra vonatkozó állítás megfogalmazása, azaz a nyelvi reflektálás. A harmadik pontosítás, hogy az állítások határozzák meg a valóságot abban az értelemben, hogy maguk jelölik ki saját tárgyukat. A világ leírása során ugyanis e tárgyak esetében „az történik, hogy azokat *mi* emeljük ki gondolkodásunk során a világ nyersanyagából, *mi* különítjük el azokat minden mástól, *mi* vonjuk meg gondolatban a határaikat (amennyire ez az adott körülmények között egyáltalában lehetséges és indokolt), és nyelvünkben *mi* adunk nekik – esetleg – egy külön nevet, egy elnevezést, a könnyebb kezelhetőség érdekében.

[10] Az, hogy a „tény” nem csak gondolati, hanem jogi konstrukció is, legszembeötlőbben természetesen a jogban válik láthatóvá.^[16] Legalábbis gyanút keltő a „releváns tény” kategóriája, azaz a jog elzárkózása attól, hogy tényként bármit hajlandó legyen elfogadni azon kívül, amire saját céljaihoz szüksége van. A *relevancia* viszonyfogalom: két tényt kapcsol össze úgy, hogy az egyik emeli a másik valószínűsíthetőségének értékét. „A »relevancia« szó azt jelenti, hogy két tetszőleges tény, amelyre e szót alkalmazzák, úgy viszonyul egymáshoz, hogy az egyik az események természetes menete szerint önmagában, vagy további tényekkel együtt bizonyítja vagy valószínűsíti a másik múlt-, jelen- vagy jövőbeni létezését vagy nemlétezését.”^[17] A relevancia kérdésétől többé-kevésbé független kérdés az, hogy egy tény mennyire „fontos” vagy „jelentős” – azaz hol húzódik azon „lényeges” vagy „érdemi” tények köre, amelyek fennállásának valószínűségét a releváns tények növelik (vagy csökkentik). E kör sem a dolgokból vagy történésekből fakad azonban: kritériuma a normában lelhető fel. Ha a jog – a jogkövetkezmények alkalmazása szempontjából – jelentőséget tulajdonít annak, hogy például *miért* ivott valaki vezetés előtt, vagy *miért* ölte meg áldozatát, akkor ez a motívum releváns lesz, egyébként pedig nem. Ez mutatja, hogy egy dolog „léte” önmagában még kevés ahhoz, hogy jogilag is konstituált tényvé válhasson. Ehhez érdeminek és relevánsnak is kell lennie, aminek feltételeit a normák rögzítik.^[18]

[11] „Amikor az ügyfél elpanaszolja bajait az ügyvédjének, az ügyvéd első lépése lesz majd ama jogi skatulyák fellelése, amelyekbe a tények elhelyezhetők lesznek.”^[19] Szó sem esik a „dolgok”, az „igazság”, a „tények” mibenlétének és objektivitásának vagy szubjektivitásának filozófiai kérdéseiről. Relevanciáról esik szó – bizonyos szempontokból melyik tény vagy körülmény „érdekes”, mert *használható* –, valamint eljárásról – bizonyos feltételek mellett melyik tény vagy körülmény

bizonyítható, azaz fogadtatható el tényként; ami e két rostán kihullik, azzal kapcsolatban teljesen mindegy, hogy „amúgy” mennyire igaz. A tény tehát a jogban – már *lehetőségének* felmerülésekor is – alá van rendelve a *gyakorlati* megfontolásoknak (annak az előkérdésnek, hogy – bizonyos célok szempontjából – *indokolt-e* a tényként való megállapításuk) és a *retorikai* szempontoknak (annak az előkérdésnek, hogy – bizonyos körülményeket figyelembe véve – *elfogadtatható-e* a tényként való megállapításuk). Mindkét kérdésre igenlő válasznak kell születnie ahhoz, hogy az – egyébként bármennyire igaz – állítás az *eset tényévé* válás igényével elhangozhasson az eljárás során.

[12] A tény tehát a jog szempontjából a *tényállás* alá van rendelve, annak függvényében nyeri el státuszát – s tesz szert normatív erőre.^[20] A tényállás pedig bizonyos típusú tények előzetesen meghatározott séma szerinti elrendeződése. Közvetlen kapcsolatban áll a *jogi konstrukciókkal*, azokkal a fogalmi-intézményes eszközökkel, amelyek véges (sőt a lehető legkevesebbre korlátozott) száma elvileg végtelen számú konkrét élethelyzetre alkalmazható. Ez csak úgy lehetséges, ha az „esetlegességeket” leválasztjuk a konkrét történésekről, hogy így megtisztítva valamely – a jogi normák *törvényi tényállásaiban* – előzetesen rögzített esetsémához jussunk el. A tényállás megállapítása akkor fejeződik be sikeresen, ha a megállapított tényeket a törvényi tényállás „váltzóiba” („aki”, „a teljesítés helye”, „a vételár”, „aljas indokból” stb.) helyettesítve a konkrét tartalommal kitöltött normaszöveget látjuk viszont – mint ítéletet (->*nemzetközi magánjogi tényállás*).

[13] Bár a tények mint ténykérdések mindeddig – és jellemzően – a joggyakorlat, a bírászkodás érdekkörében kerültek elő, utalni kell a jogalkotáshoz fűződő generikus kapcsolatukra is. Míg a jogalkalmazás során az a kérdés, hogy milyen múltbeli tények indukálják a jelenbeli jogkövetkezményeket, addig a jogalkotás számára az, hogy a jelenbeli normatétételezés milyen jövőbeli tényeket fog realizálni. A tények – megállapíthatóságukat illető – természete szerint nincs lényegi különbség e két dimenzió között: a valóság objektív megállapíthatóságának feltételei már és még ugyanúgy hiányoznak. Különbség van azonban a tények – e feltételek hiányában is szükséges – megállapításának módszerében: a jogalkalmazó a múltbeli tényekről való tudósítások narratív módszerére támaszkodik, a jogalkotó a jövőbeli tények bekövetkezésének valószínűségét előrejelző prediktív módszerre (amely spekulatív feltevés maga is múltbeli tapasztalatokból levont következtetéseken alapul). Míg ez utóbbi nagyrészt a jogalkotói deliberáció „belügye” marad, hogy majd a jogtörténet mondjon ítéletet annak helytállóságáról, addig annak előrehozott igazolását kényszerítheti ki az alapjog-korlátozásra irányuló alkotmányossági felülvizsgálat *alkalmassági tesztje*. Ez persze ismét csak az (alkotmány)bírászkodás során kerül elő, azonban a tények e köre elkülöníthető „jogalkotási” vagy „alkotmányos” tényként.^[21] Az ilyen tények előrevetítése ugyanúgy racionális igazolást igényel, mint a rendes bírászkodásban, vagyis bizonyítást – ami a tervezett beavatkozásnak az empirikus valóságban előidézett tényleges következményeit hivatott előrejelezni.

1.3. Igazság és igazságelméletek

[14] Ha – az előbbiek szerint – a világban (számunkra) nincsenek dolgok, csak tények, akkor mi lehetne az a „külső” dolog, ami a tényt mint kifejezést az állításától függetlenül igazzá vagy hamissá teheti? Általában: mikor jelenthető ki egy állításról, hogy „igaz”? A Szókratésztől és tanítványaitól induló *dialektika* alapkérdése ez, amely Karl Popperig kérdés. Nem azért, mert nincs rá válasz, hanem azért, mert nincs rá *egyetlen* válasz. Az alternatív válaszok mint igazságelméletek ismeretesek. Ezen elméletek két pólus közötti erőterben: a *fundacionalista* és a *koherencialista* alapállás között rendeződnek el.^[22] Az előbbi azt hirdeti, hogy az igazságnak *van* valamiféle alapja a valóságban, azaz egy kijelentésről objektív módszerekkel eldönthető, hogy igaz-e; az utóbbi szerint semmilyen tudás sem biztos, hanem a tudás olyan totalitást képez, amelynek elemei körkörösen egymást támasztják alá. A kettő közötti egyféle kiegyenlítést képvisel Wittgenstein azzal az álláspontjával, hogy a tudásnak vannak objektív elemei abban az értelemben, hogy megkérdőjelezhetetlenek. „Aki mindenben kételkedni akarna, az el sem jutna a kételyig. Maga a

kételkedésnek a játéka már előfeltételezi a bizonyosságot.”^[23] Lehet, hogy semmiben sem lehetünk bizonyosak; tudásunk bizonyos végső elemeiben mégis bizonyosnak *kell* lennünk. Ez a bizonyosság azonban a kulturális tradíciókon alapul, az ún. „életformán”. Ezen alternatív alapállások háttérén különböző *igazságelméletek*, az igazság mibenlétére vonatkozó eltérő válaszok fogalmazhatók és fogalmazódnak meg.

[15] A hagyományos és köznap beidegződésünknek leginkább megfelelő választ a kérdésre a *megfelelési elmélet* adja.^[24] E szerint a vélekedés (az állítás) és a valóság (a világ) közötti viszony kétértékű: a vélekedésünk vagy igaz vagy hamis. Ezt pedig az dönti el, hogy vélekedésünk megfelel-e a tárgyának, azaz a valóságnak (a „dolgoknak”): *Veritas est adaequatio intellectus et rei* –, ami egyszerű összehasonlítással dönthető el. A viszonylag egyszerű, puszta szemrevételezéssel megállapítható helyzetektől (például: „Vigyél esernyőt, mert esik az eső!”) a nehezen megítélhető (például „x a „legnagyobb magyar költő!”), az életlen körvonalú határeseteken (például „Fáradt lehetsz!”) át az érzékcsalódásig (például „Látom, hogy a Nap kel fel, s érzem, hogy a Föld szilárdan áll a talpam alatt!”^[25]) egyre csökken a valóság bizonyító ereje. Végül elérkezünk a nehézségek azon pontjára, ahol *nincs* is olyan valóság, amellyel a vélekedéseket egybe lehetne vetni. Evidensen ez a helyzet minden jogi tényállás megállapításakor, hiszen egy kijelentést (például „y a tett színhelyén volt a kérdéses időpontban”) nem lehet egybevetni a valósággal, mert ez a valóság a *múltban* állt fenn vagy nem állt fenn, tehát nem közelíthető meg közvetlenül a *jelen* számára. Ugyanezzel találjuk magunkat szemben a jogi konstrukciók esetén: egy tulajdon fennállásáról folyó vita kijelentései például nem vethetők egybe semmilyen, a valóságban létező dologgal, mert a „tulajdon” vagy annak „fennállása” mint olyan, külsődleges dologiságként nem létezik. Arra kell tehát következtetnünk, hogy a megfeleléselemélet látszólag evidens volta ellenére a jogban – de a jogon kívül is – jószerével csak olyan kijelentésekkel találkozunk, amelyek semmiféle külső valósággal sem vethetők egybe, s igaz vagy hamis voltuk nem dönthető el ilyen módon. A megfelelési elmélet kritikája tehát abba a felismerésbe torkollik, hogy az „igazság” nem a valóság (passzív) tükrözése, hanem a valóságban való tevékeny részvétel. „Ennélfogva az igazság elmélete a verbális *viselkedés* alapvető aspektusának leírására, magyarázatára, megértésére és jóslására vonatkozó elmélet.”^[26]

[16] A megfelelési elmélet problémája az, hogy honnan tudhatjuk, hogy az (igaznak vélt) állítás megfelel-e a valóságnak? Esetünkben ez a valóság többnyire valamely múltbeli viselkedés, amelyet a neki tulajdonított értelem révén azonosítunk. De vajon azonos a cselekvő vagy a megfigyelő által tulajdonított értelem? Adott esetben X tréfált, flörtölt vagy abuzált? X és Y évődött vagy veszekedett? Az eldönthetőséghez egy alapra van szükség; ami lehet maga a (valóságos, érzékelt) dolog, vagy lehet egy másik állítás. Annak felismerése nyomán, hogy a dolog maga erre nemigen alkalmas, fogalmazódik meg a *koherenciaelmélet*: ha a kijelentések igazsága a külső valósághoz viszonyítva nem dönthető el, akkor *egymáshoz* kell őket viszonyítani, s ennek eredményeként az a kijelentés minősül igaznak, amely koherensen illeszkedik más – *igaznak már elfogadott* – kijelentésekhez (például tanúvallomásokhoz vagy szakértői véleményekhez).^[27] Természetesen ennek nyomán az igazság elveszti az objektív vagy abszolút jellegét, pontosabban ezen elmélet szerint e kérdés megválaszolhatatlan; ami megválaszolható, az a *számunkra való* igazság. Igaz az, amit igazként elfogadjunk; s igazként azt fogadjuk el, ami illeszkedik a már – ugyanilyen módon – megszerzett igazságokkal. Ezen elmélet gyenge pontját jól mutatja a tévítéletek vagy éppen a tudománytörténet fájdalmas epizódjainak sora, az új és semmi mással nem illeszkedő igazságokat felismerő és kimondó tudósok egyéni tragédiái. A megfelelési elmélet ontológiai megközelítésével szemben itt ismeretelméleti alapállással találkozunk – az igazság felismerése és elismerése (az igazság „indikátorai”) az a kérdés, amire ezen elmélet válaszol, az igazság mibenlétét, definícióját pedig csak szemantikai kérdésként kezeli: „Mit jelent az, hogy egy kijelentés igaz?”. Módszertani kritika a „koherencia” definiálatlansága: az, hogy az „igazságjelölt” állítások közül milyen teszt vagy eljárás révén emelhetők ki „az” igazak, s különíthetők el a konzisztens fantazmagóriáktól.^[28]

[17] A harmadik felfogás – a *konszenzuselmélet* – a két előbbi előnyeit igyekszik egyesíteni, egyrészt megőrizve a valóság és a kijelentések kapcsolatát, s ezáltal a kijelentések igazságának valamilyen

objektív mércéjét, másrészt fenntartva az igazság emberi produktumként való felismerését, azaz egy kulturális mércét is. Eszerint az igazság a *tudás* függvénye, azaz igaz az, ami megfelel – nem a valóságnak, hanem – a valóságról rendelkezésünkre álló ismereteinknek, tehát a már meglévő tudásunknak, amelyben mindannyian egyetértünk. Az igazság ebben az értelemben az „ideális” emberi tudás (ami az ideák természetéből következően sosem reális). A megállapodás okától és alapjától függetlenül igaz az, amit egy adott közösség igazként elfogad, aminek igazságában egyetértenek. Hogy ez ne pusztán megállapodás legyen (például abban, hogy a Föld lapos-e vagy kerek), ahhoz az kell, hogy az érvényességigény (az állításaink mögött rejlő előfeltevés-rendszer) legyen igazolva. Ismerjük el, nem túl szilárd fogódzó ez, de úgy tűnik, ez a legnagyobb fokú objektivitás, amelyre igazságaink számíthatnak. Ez a megszorítás ugyanaz, amellyel már Prótagorasz szembesítette a görögöket: „Minden dolgok mértéke az ember” – nincs semmi rajtunk kívül, fölöttünk vagy mögöttünk, ami megadná az igazság mércéjét. Magunkra vagyunk hagyva, s ebben a helyzetben vagy – szkeptikusként – eleve lemondunk az igazság lehetőségéről, vagy ragaszkodunk hozzá, s magunk kreálunk mércét magunknak. Az így értett igazság (tudás) kritériumait sokféleképpen fogalmazták meg: igaz lehet az, ami „bizonyított” (egzakt módszerekkel); ami „verifikált” (kellőképpen igazolt); ami „sikeres” vagy „működőképes” a gyakorlatban; ami „racionálisan elfogadható”; vagy aminek az igazságában a kommunikációban résztvevők „egyetértenek”.^[29]

[18] „A jogtudományban és -gyakorlatban a kezdetektől az igazságfogalom megfeleléselemélete uralkodik. Ehhez kapcsolódik a jog hosszú tradíciója, amely végighúzódik Arisztotelészen, Aquinói Tamáson és Kanton a korai Wittgensteinig, hogy csak a legismertebb szerzőket említsük. Kanttal, Popperrel és másokkal osztozik a jog azon a véleményen, hogy az igazságfogalom megfelelési elméleti definíciója mint a szubjektív meggyőződések egybeesése az objektív valósággal legyen »átvéve és feltételezve«.^[30] Ez annyiban helytálló, hogy a jog és a jogtudomány a filozófiai realizmus alapján áll, vagyis a valóságot objektíve létezőnek ismeri el, függetlenül annak sikeres vagy sikertelen megismerésétől.^[31] Azonban nem is a valóság „igaz” – ez ontológiai igazságfogalom lenne –, hanem a valóságról tett állítások. A feladat pedig ezek igazságának megállapítása. A jogi gondolkodás számára ezért termékenyebb egy másik klasszikus tétel: „a megindokolt igaz vélemény maga a tudás, a megindokolatlan viszont kívül esik a tudáson”^[32] – tudjuk, hogy bármennyire igaz is egy állítás, mit sem ér, ha nem igazolható, nem bizonyítható. A valóság, jó esetben, „csak” ezt az igazolást kínálja.

[19] Baade ezért javasolja megkülönböztetni az igazság *fogalmától* az igazság *kritériumait*. E kritériumok – a bizonyítás eszközei – változatosak, helyt kapnak köztük a különböző következtetési formák, a koherencia, plauzibilitás stb., azonban *diskurzív* természetüket illetően ismét Platónra és tanítványaira, a dialektikusokra hivatkozhatunk. Az igazság megmérése vitában, a cáfolatok visszaverése után történhet meg – lehetőleg egy lakoma kíséretében. Az igazságra vonatkozó állítások pedig tényállítások, amelyeknek vitában kell jótállniuk magukért. A jogviták éppen ilyenek és éppen erre valók. De mivégre? „Hiszen a bíró azt mondhatná: »Ez az igazság – amennyire egy ember föl tudja ismerni.« – De mire szolgálna ez a kiegészítés?”^[33] Baade válasza: megalapozott döntési képességre. Az már, hogy az állításunk alátámasztását „igazolásnak”, „bizonyításnak” vagy „tudományos evidenciának” nevezzük-e, terminológiai kérdés, nem tartalmi. A lényeg, hogy ez az igazolás az adott társadalom számára racionálisan hozzáférhető, elfogadható, és meggyőző.^[34]

[20] A gyakorlati igazságkeresésen belül a jogit processzuális igazságelméletként azonosíthatjuk. Ez, szemben az elméletivel, nem azt mondja meg, mi az igaz, hanem azt, hogy mit *kell* és mit *lehet* (alkalmasint mit *nem lehet*) igaznak tekinteni. Ennek kritériumait az igazság elérésére irányuló eljárás szabályai adják, amely – mint *due process* vagy *fair trial* – megvalósultsága esetén az elért, igazolt (tény)állítást igazként kell elfogadni.^[35] Az eljárási igazságot formális igazságnak is nevezik, minthogy az eljárás szabályainak betartása esetén jogilag érvényes, még ha el is tér a tényleges, materiális igazságtól. Ez a jog világában időről időre elő is fordul. Ezért mondja Hobbes: „*Authoritas, non Veritas facit Legem.*”^[36]

1.4. Valószínűség és valószínűség

[21] Ha nincs ló, a számár is jó – ha a valóság bármely okból hozzáférhetetlen, kevesebbel kell beérnünk, s azt valószínűként kezelünk. E művelet két változata a valószínűség és a valószínűség. A „valóság” helyére lépő „valószínűség” a *verus* (valóságos, igaz) és a *similitudo* (hasonlóság, egyenlőség) szavak összekapcsolásából áll elő mint *similitudo veri(tatis)* vagy *verisimilitudo* kifejezés, amely a „valósághoz való hasonlatosság”, „valósággal való egyenlőség”, „valószínűség”, „valószínűség” jelentést hordozza. Az új fogalom bevezetését az teszi szükségessé, hogy a valóság (számunkra) nyelvi konstrukcióként áll elő, s e konstrukciót (még a megfelelési elmélet alapján állva is) ritkán tudjuk „a” valósággal hitelesíteni. Ha pedig a nyelvi konstrukció képes arra, hogy a valóság helyébe lépjen, akkor mi sem gátolja meg abban, hogy teljesen átvegye a hatalmat, s a nem valószínű is valószínűként tűntessen fel.^[37]

[22] A „valószínűség” a valószínűt, az igazságot a nyelv feltételrendszerébe illeszti tehát, s ekként hívja fel a figyelmet arra, hogy a valóság sikere a nyelvi kifejezhetőségen és elfogadhatóságon múlik. Amikor a valószínűt megállapítjuk, nem magáról a valószínűről teszünk állításokat, hanem arról, hogy más állítások, tudósítások, történetek közül melyeket és miért fogadunk el igaznak anélkül, hogy annak *igazságát* bizonyossággal tudhatnánk. Ennek állítása szerint az adott tényállásverzió *gyakorlatilag* ekvivalens a valószínűvel, s ezáltal felcserélhető a valószínűvel. „A *vrai* [valóság] kétségkívül a valószínű, a realitás. A realitás alapvető hibája az egyedüliség, az a tény, hogy nem ismételtető meg és nem általánosítható. A *vraisemblable* [valószínű, valószínű] az, ami a józan ész számítása szerint a legtöbb esetben valószínűleg bekövetkezik, tehát az a korrigált valószínű, mely megismételtető, kategorizálható és mely beilleszkedik a rendbe [...] » a valószínű úgy mutatja a dolgokat, ahogy vannak, és a *vraisemblance* [valószínűség, valószínűség] úgy, ahogy lenniük kellene.«^[38] Azt a minősítést, hogy egy történet (vallomás, szakvélemény stb.) „olyan, mint a valószínű” – *verisimilis* –, a joggyakorlat rendszerint az „*életstílus*” kifejezéssel jelöli, s ennek révén egy történetváltozatot, *narrációt* ruház fel a valószínűség minőségével. Ez az igazság megfelelési modelljétől a koherenciaelmélet felé vezet el.

[23] A *narrativitás* elmélete azt a felismerést fogalmazza meg, hogy a gyakorlati tapasztalat és tudás nem közvetlenül, hanem történetek formájában: azaz bizonyos kulturálisan meghatározott rendben jut el hozzánk, azaz bizonyos relevanciaszemponthoz szerint, idődimenzióban átrendezve és a nyelv által konkretizálva. A történetnek tulajdonított igazságérték nem a történet és a valószínű közti tényleges (vagy állítólagos) megfeleléstől függ, hanem az előadottak *narratív hihetőségétől*; ez utóbbi pedig attól, hogy a hallottak vagy olvasottak mennyire illeszkednek az előzetesen meglévő kulturális mintáinkhoz, történetstruktúráinkhoz. Ezt a jogban a törvényi és a „tipikus” történeti tényállások „történetei” hordozzák. A *narrativitás* azonban már ezt megelőzően is szervezi észleléseinket és ismereteinket: a világot eleve történetekként érzékeljük, értelmezzük és tároljuk.

[24] A jogban a történet emellett *olyan* elbeszélés, amely *befolyásolni* kívánja a végső döntést. Ily módon a meggyőző beszéd: a *retorika* részévé válik a referált vagy reprezentált valószínűnek. A tények előadásakor egy szintre kerülnek tehát „a valószínű megtörtént vagy a valószínű látszatával bíró dolgok” (Cicero), azaz a valószínű és a fiktív dolgok (Quintilianus), vagy, ahogy Roland Barthes összegzi Arisztotelész maximáját: „*Jobb egy lehetetlen valószínű, mint egy lehetséges valószínűtlen.*” Jobb azt mondani, amit a közönség lehetségesnek hisz, mégha tudományosan képtelenséget takar is, mint olyan valószínűben lehetséges dolgot mondani, amit a közönség kollektív cenzúrája visszautasít.^[39] A valószínű helyét a *valószínűség* foglalja el; ez köti össze a retorikát és a poétikát, ez szolgálja a hatást és a meggyőzést, s ez következik abból, hogy nem a bizonyosság talaján állunk.

[25] A valószínűség „olyan, mintha” műveletének alkalmazása nem a jog sajátja: az ember egész létmódját és gyakorlatát jellemzi.^[40] A matematikában ilyenek a nem racionális, transzcendens számok, legismertebben a π , de a XX. századi fizikába Einstein hivatkozott relativitáselmélet hozta vissza e terminust, amelyet aztán Karl Popper vonatkoztatott az igazság megfelelési elméletére (N. B.: miközben tagadja az igazság verifikálhatóságát), kiegészítve azt az igazság (a „megfelelés”)

fokozatainak koncepciójával és a valószínűséggel, mint az igazság kvantitatív mértékével.^[41] Ez utóbbi az igazság fokozatosságából, fokozatos megközelíthetőségéből fakad, s a „mérőszáma”: egy elmélet vagy modell igazságtartalma mínusz a hamisságtartalma. Természetesen az, hogy ezek miként számszerűsíthetők, homályban marad. Mindezek miatt több kritika is éri Poppert;^[42] azonban ez nem csökkenti a fogalom jogtudományi relevanciáját.

[26] A „*probabilis*” latin szóból származó „*probabilitás*” = „*valószínűség*” terminusát a *valószínűségszámítás*, tehát a matematika és logika közvetítésével ismerjük (a hétköznapi életben főleg a szerencsejátékok és a biztosítási kalkulációk révén). Ez talán azért van, mert – „H. Reichenbach szerint – a természet könyve a valószínűség nyelvén íródott. A valószínűség logikája pedig egyfajta végtelenül sokértékű logika [...]”^[43] Az emberi világra ugyanez áll: „Számunkra a valószínűség az élet útmutatója.”^[44] Ez azt jelenti, hogy a jelenségek, összefüggések és az azokat leíró állítások (bizonyossággal megállapítható) igaz/hamis értéke valószínűtlenül ritka szélső érték; ténylegesen az azokat többé-kevésbé közelítő valószínűségekkel találkozunk. A valószínűségelmélet a valóságra vonatkozó tudásunk (és állításaink vagy inkább racionális vélekedéseink) igazsága mértékének mérőeszközeként fogja fel a valószínűséget. A teljes bizonyosságot jelöli az 1 („biztos, hogy igaz”) és a 0 („biztos, hogy nem igaz”); minden más bizonyossági fok, a tudás és tudatlanság elegye, e két érték közé esik. A tényleges értékekhez kétféleképpen lehet eljutni: vagy *a priori* módon, azaz előzetes kalkuláció révén, vagy pedig *a posteriori* módon, azaz előzetes (statisztikai) megfigyelések eredményeként.

[27] Kérdés mármint, hogy milyen jelentőséggel bírhat a matematikai kalkulációk egy területe a jogi ténymegállapítás számára. Arra, hogy a válasz nem lehet egyszerű elutasítás, figyelmeztet az, hogy Leibniz munkássága egyaránt referencia a valószínűségszámítás és a jogtudomány számára is. Leibniz a valószínűséget egyenesen „természetes jogtudománynak” nevezte, azt hangsúlyozva, hogy míg a matematika a bizonyossági következtetések tana, a jogtudomány a kontingens állításokra támaszkodó okfejtéseké. Erre meg is volt az oka, ha meggondoljuk, hogy az aleatórikus szerződések – és velük a névadójuk, a kockajáték – története jó 2000 évre tekint vissza, megpróbálva észszerűen – ha nem is numerikusan – kalkulálni a valószínűségekkel, hogy aztán a londoni pestis (1603) meghozza a számszerű kalkulációkat is. Mindezen túl most az a vita tárgya, hogy a jogban helye van-e a matematikai apparátusnak.^[45]

[28] A tájékozott válaszhoz azonban először egy előkérdésre kell válaszolni: Milyen valószínűségelmélet? Ezekből ugyanis több van, s többféleképpen is csoportosíthatók.^[46] A skála két végpontja, amelynek mentén az egyes típusok elrendezhetők, legegyszerűbben a szubjektív/objektív pólusokkal azonosíthatók. A szubjektív valószínűség valakinek a várakozását, jóslatát, hihetőnek ítéletét fejezi ki; az objektív elvonatkoztat az egyéni megítéléstől, s az ésszerűségben vagy logikában, a matematika *a priori* elveiben, a statisztikai gyakoriságban, a fizikai propenzitásban/hajlamban keresi az alapját. Világos, hogy az egyedi esetek elbírálására irányuló joggyakorlatban a szubjektív megítélésben, végső fokon a *bírói meggyőződésben* kifejeződő valószínűség a meghatározó; az objektív oldal képviselői a szakértők lehetnek. Kielégítő ezért Cohen álláspontja a valószínűségi összefüggések két fő modelljéről:^[47]

[29] *Pascal modellje* (ma legismertebben Bayes-é) meghatározott tények korábbi – nem okozatos – együttjárásának gyakoriságát alakítja át e (komplex) tények későbbi együttjárásának valószínűségévé, melynek mértéke mutatja a következtetés erejét. E matematikai módszert használjuk a biztosítási tarifák vagy győzelmi esélyek kalkulálásakor, de – számok közbejötté nélkül – az arra való következtetéskor is, hogy kellett-e valakinek számolnia azzal, hogy valamely magatartásával valamely következmény együtt fog járni. Az eljárás gyengéje, hogy a megbízható eredmény eléréséhez minden releváns tényező értékét figyelembe kell venni, s ezek korántsem eléggé ismertek minden esetben az együttes valószínűségük kiszámításához.

[30] *Bacon modellje* induktív következtetésen alapul, amely tények *okozatos* együttjárásának valószínűségét próbálja megállapítani, azt, hogy két tény közötti ok-okozati kapcsolatnak, s ezáltal

egy esemény előfordulásának mekkora a valószínűségi értéke. Ezt az értéket az előzővel szemben nem a két külön valószínűségi érték szorzata, hanem közülük a legkisebb érték (a „legsűkebb keresztmetszet”) fogja adni. Pascal modelljében, ha 0,2 annak valószínűsége, hogy x megtett valamit, akkor 0,8 a valószínűsége annak, hogy nem tette meg; Bacon modelljében a 0,2 valószínűség után már megdől a (-) valószínűség, mert ha bármilyen értékkel valószínű az „igen”, akkor végképp elesett a „nem” lehetősége. A (+) és (-) valószínűségek (az „igen” és „nem” értékek) összege tehát nem 1, mint Pascal modelljében. Ugyanis ha felmerült valamekkora valószínűség, még ha kicsi is, az már igazolja a *lehetőséget*, s azzal mindvégig számolni kell – különösen a bizonytalan kimenetelű jogviták kontextusában.

[31] E két modell tudatosítása azért lényeges, mert a jogi eljárás szereplői nem ugyanazon modell mögé sorakoznak fel. A természettudományos gondolkodást művelők (például az eljárásban résztvevő szakértők) Pascal modellje alapján vonják le következtetéseiket; az ebből a szempontból laikusak (így a jogászok is) Bacon modellje szerint következtetnek tényből tényre, bizonyítékokból tényállásra, s ez könnyen vezethet félreértésekre vagy egyet nem értésekre.^[48] Eltérően működik a két modell a konjunktív valószínűség esetében, vagyis több, független bizonyíték együttes erejét kalkulálva: a Pascal modellben például két „inkább igen” érték, mondjuk 0,6 és 0,7 együttesen $0,6 \times 0,7 = 0,42$, azaz „inkább nem”, míg a Bacon modellben két támogató valószínűség együttes ereje nagyobb, mint csak egyé. Ezért a lágyabb, szubjektív meggyőződésre törekvő modell nem egyszerűen a formalizált-objektív modell gyengébb, megengedőbb változata, hanem annak alternatívája. Az előbbi mércéje az egzakt racionalitás, mint a természettudományokban, az utóbbié a gyakorlati ésszerűség, mint a humán tudományokban, ahol nem-numerikus adatokból kell következtetéseket levonni.

[32] Ráadásul a jog és a joggyakorlat világában a tények mint *múltbeli tények* játszanak szerepet, amelyek bekövetkezésének valószínűségéről ugyebár nincs sok értelme beszélni, hiszen azok már vagy bekövetkeztek, vagy nem. Ami kérdés lehet, az a bizonyítékok mint múltbeli tényekről szóló beszámolók igazságának valószínűsége, ami pedig az így kibomló történet valóságosságán alapuló hihetőség mértéke. Ami mindebből fontos az az, hogy maga a valóság valószínűségként áll elő, a valószínűség pedig meggyőződésként, s a meggyőződés a hihetőségből táplálkozik. A „valóság” tehát a valóság megállapításának során épül fel, s ez a tényállás megállapításának jogilag is szabályozott eljárásában történik meg. A jog számára a valóság az, amit ily módon a megfelelő eljárásban valóságként (jogerősen) megállapítottak.^[49]

[33] A valószínűséget meg kell különböztetni a *valószínűsítéstől* is. Az előbbi arra utal, hogy a teljes bizonyosságot csak többé-kevésbé közelítő bizonyítottság elérhet egy olyan mértéket, amelyen túl a tény bizonyítottként, tehát „bizonyosként” fogadjuk el. A valószínűsítés nem bizonyosságigénnyel állít egy tény, hanem annak valóságát feltehetőként, hihetőként, lehetségesként mutatja be.^[50] Ekkor – nyilvánvalóan a bizonyítás közbenső lépéseként és tételes jogszabályi rendelkezés alapján – a bizonyosságnak nem a tényre, hanem a tény *valószínűségére* kell fennállnia.^[51] Az, hogy a valószínűsített tény utóbb bizonyítottnak is fog-e minősülni, az ettől különböző kérdés. A bizonyítás nem zárulhat valószínűségi megállapítással (például „A vádlott »valószínűleg« bűnös...”), még akkor sem, ha egyébként valószínűségi következtetésen alapul (például „ a tanú szavahihetőbb, mint b tanú...”), míg a valószínűsítés kifejezetten ilyen megállapításra irányul (például „Az önhiba hiányát a mulasztó félnek kell valószínűsítenie.”).

2. A bizonyosság kritériumai

[34] A [18] bekezdésben utaltunk már Baade kérdésére: „Az igazság fogalmát meg kell különböztetni az igazság kritériumától: miben áll az, amit fogalmilag igazságnak nevezünk, és melyek azok a kritériumok, amelyek révén felismerjük, hogy megtaláltuk?”^[52] Akárhogy definiáljuk is az igazságot, annak megtalálása esetén beszélhetünk tudásról. A tudás (*episztémé*) és a vélekedés (*doxa*) közötti különbség az ismeret *bizonyosságának* eltérő fokában ragadható meg. A fenti kérdésre adható

válaszhoz Platón [17] bekezdésben idézett tételéből indulhatunk el: „a megindokolt igaz vélemény maga a tudás”. A vélekedés fogyatékos tudás, mert nélkülözi a bizonyosságot – a bizonyossághoz azonban a kételyen keresztül vezet el az út: abban lehetünk bizonyosak, amit nem sikerült megcáfolni, mondja Popper,^[53] illetve mondta már régen előtte Szókratész és a dialektikusok. A kételyre mint cáfolási kísérletre adott válasz az *igazolás*, ami áttételes: a (lehetséges vagy tényleges) cáfolat cáfolata; vagy közvetlen: az állítás alátámasztása. A támaszték: a *bizonyíték*.

2.1. A bizonyosság igazolása: bizonyítás és bizonyításelméletek

[35] A tényből tényre való következtetésnek, pontosabban az ilyen következtetések láncolatának a neve a „bizonyos(ság)” szóra visszautaló bizonyítás. A bírói döntés részben (konkretizált) normaproponíciókon, részben tényállításokon alapul. Az előbbiekhöz a tágran értett *értelmezés*, az utóbbiakhoz a *bizonyítás* révén juthatunk el. A *bizonyíték* – a Benthamtól származó elfogás szerint – „olyan tény (vagy tényállítás), amelyet abból a célból terjesztenek a bíró (a ténymegállapító) elé, hogy meggyőzze az őt valamely más, a döntéshez szükséges materiális tény fennállásáról. A *bizonyító tények* a »bizonyító erejüknel« fogva győzik meg a ténymegállapítót az *elsődleges tények* létezéséről. A bizonyító tények »bizonyítanak«, vagy legalábbis »valószínűsítanak« vagy »valószínűtlenítanak« elsődleges tényeket *valamilyen mértékben*.”^[54]

[36] A kérdés – mint oly gyakran – éppen a *mérték*: a bizonyosan nem és a bizonyosan igen közötti folyamatos átmenetben hol található az átbillenési pont vagy küszöb. Clermont és Sherwin például a – német és francia magánjogi szabályozásból általánosított – civiljogi rendszereket egybevetve az – angol-amerikai – *common law* rendszerrel a sok hasonlóság mellett furcsa különbséget is tapasztalt: „A *civil law* legitimáló erőt vár attól a mítosztól, hogy a bíróságaik csak az igaz tények alapján járnak el, és nem pusztán valószínűségeken.”^[55] A Kontinensen a valószínűségi ítéletet a XIX. századtól felváltotta a szabad bizonyítási rendszer, amely a jogi bizonyítottság és a benső meggyőződés megkívánásával szükségtelenné tette mércék felállítását,^[56] s a polgári jogi és büntetőjogi bizonyítás megkülönböztetését is. Eközben a *common law* gondolkodás – az esküdtek kioktatásának szükségessége okán – megőrizte kapcsolatát a valószínűségi elmélettel és a mértékekkel.^[57] Megmaradt a különbség a büntetőjogi (*beyond reasonable doubt* – az észszerű kételyt meghaladó) mérce és a valószínűségi kalkulust őrző polgári jogi (*preponderance* – túlsúly) között.^[58] Moritz Brinkmann, aki szintén elvégezte az összehasonlítást a két jogcsalád között, arra jutott, hogy az e szerzők által érzékelt különbség inkább csak szemantikai, mintsem konceptuális – egyazon érme két oldala.^[59] A kontinentális jogban követett „igazság” ugyanis nem természettudományos, hanem processzuális igazságként értendő (vö. [20] bekezdés). „Végül is az elérhető objektív mércéje az eljárás során korlátozottan rendelkezésre álló forrásokra tekintettel alaposan kiderített tényállításokban rejlik.”^[60]

[37] Miként az igazság megfelelési elméletének hasznos alternatívája a koherenciaelmélet (vö. [16] bekezdés), úgy a tényállítások bizonyítása valószínűségelméletének – a jogos kritikák ellenére is – is ígéretes riválisa a bizonyítás koherenciaelmélete.^[61] Ezen elméleti törekvéseket Amaya három csoportba sorolja: a holisztikus, a narratív és a pszichológiai elméletek közé – miközben ezek körkörösén egymásba csúsznak, s legfeljebb a kiindulásukat képező elméleti háttérükben különböznek. Ahova mindannyian megérkeznek, az a tényállításokat igazoló bizonyítékok összefüggő, ellentmondásmentes – tehát koherens – együttese. Az így szervezett alap a bizonyítás joga számára holisztikus egészként jelenik meg – ahogy a *Be. 78. § (3) bekezdése* is rendeljé^[62] –; a narratív jogelmélet (vö. fenti [5] és [24] bekezdés) a döntéshozó/bíró számára meggyőző(bb) és vonzó(bb) és koherens történet egészébe szervezett tényegyüttesnek tulajdonít igazoló erőt; a pszichológiai megközelítés pedig – például az alaklélektan háttérén – azokat a kognitív mechanizmusokat tárja fel, amelyek magyarázzák az egészként és történetként való bemutatás könnyebb be- és elfogadhatóságát.

[38] Ugyanakkor mindegyik paradigma *racionalista*, amennyiben bizonyító tények feltárásából és

összegyűjtéséből racionális következtetés útján kíván eljutni jogi tényállásba szervezett alapvető tényekhez, amelyek igazsága ekként racionálisan igazolható is. „A nyomozás vagy vizsgálat – ahogy eljárásaként megjelenik – az igazság megismerésének tipikus formája társadalmunkban. Ez jellemzi a politikai, igazgatási és jogi gyakorlatot, s a tizenkettedik századtól kezdődően meghatározza az igazság keresésének módját a jogrenden belül. A nyomozás, amely először a görögöknél jelenik meg, újra feltűnik a tizenegyedik és tizenkettedik század nyugati társadalmában; az istenítélet régi eljárása átalakult, s újra felfedezték az igazságosság régi formáit. Idővel ez vált a *tudás új módjává*, a nyugati racionalitásává, amely premodern volt és keresztény.”^[63] Ma, a modern világban ez a racionalitásigény olyan közös nevező, amelynek elfogadását követően lehet csak elméleti-filozófiai különbségekről beszélni.^[64]

[39] A fenti [36] bekezdésben vázolt különbség a mai bizonyításelméletek két áramlatában képeződik le. Mindkettő alapként fogadja el az igazság racionális módon való elérhetőségének tételét, valamint azt, hogy az igazság mércéje a valóságnak való megfelelés. Az angolszász világban egyrészt a gyakorlati jogszolgáltatás tisztességes modellje alakult ki, amely a bizonyítékok valószínűségi-racionális értékelésén nyugszik; másrészt az angol empirikus filozófián nyugvó módon az ismeretelméleti és logikai megalapozottságban lelte meg a racionalitás biztosítékát.^[65] A „racionalista fordulat” a kontinentális gondolkodásban – melyen Accatino a latin (francia, olasz és spanyol) nyelvű kontinenseket érti – szintén az igazságra fókuszál. Itt a bizonyítás az igazság feltárásának eszköze, amely a jogkövetkezmény alapjául szolgál, tudomásul véve, hogy a tudásunk mindig tökéletlen és relatív.^[66] A racionalitásfelfogásuk hasonlóságából következően e két nagy szellemi áramlatnak vannak közös tézisei. Ezek egyik része a bizonyítékokkal kapcsolatos, s azt tételezi, hogy céljuk az igazság elérése, amely cél felé empirikus adatokból induktív módon levont, valószínűségi következtetésekkel halad. Másik részük a filozófiai előfeltevésekből áll: az igazság megfelelési elméletének elfogadásából és mind az ismeretelméleti szkepticizmustól, mind a naiv realizmustól való elhatárolódásból.^[67]

[40] Akár a valószínűség fogalomrendszerében, akár a megismerhetőség korlátozottságában megfogalmazva, de mindkét nagy jogcsalád képviselői a célba vett igazság elérhetősége helyett annak fokozatos megközelíthetőségét tételezik. Ez szükségessé teszi a *tudás* és *vélekedés* megkülönböztetését, és felveti azt a dilemmát, hogy miként lehet kontingens ismeretekre apodiktikus ítéletet alapozni. Míg a klasszikusok számára a tudás és a vélekedés egymást kizáró ellentétként jelentek meg, ma inkább fokozatbeli különbséget tételezünk közöttük, mégpedig az ismeret bizonyosságának fokozatait. A bírói ítélet kategorikus állítást tesz a tényállásról; *p* tényállítást az teheti, aki *tudja*, hogy *p*. „A tudás szabályára úgy tekinthetünk, mint amelynek van egy benső komponense (tartalmazza 1. a vélekedés és 2. az igazolás elemét), és egy külső összetevőt (amely 3. az igazság elemében rejlik). Durván fogalmazva a vélekedés a tudat kérdése, az igazság a külső világe. A benső komponens képezi azt a szabályt, amely megmondja a cselekvőnek, hogy mikor helyes [*p* tény]állítást tenni.”^[68] Mint láttuk, a nehézség éppen a külső elemben: az igazság hitelesítő pecsétjében rejlik, amelynek bizonytalansága mellett is a vélekedés igazoltsága ad felhatalmazást kategorikus tényállításra. Az ilyen vélekedést – melynek már semmi köze sincs a valószínűséghez – Ho *kategorikus vélekedésnek*, a magyar jogi nyelv *meggyőződésnek* nevezi.^[69]

[41] Nyilvánvalóan nem a jog és a jogtudomány az egyetlen, amely múltbeli tények rekonstruálására vállalkozik. Ez felveti azt a kérdést, hogy egyazon, általános ismeretelmélet alkalmazása történik-e meg változó területeken, vagy pedig beszélhetünk olyan (jog)specifikus ismeretelméletről, amely elkülönül a többiektől. Amint az értelmezésről szólva a jogi tevékenységet az irodalmi értelmezéssel szokás összehasonlítani, úgy a tények rekonstruálása és a tényállás megállapítása kapcsán a *történetész* munkájával kereshetünk párhuzamot. Nerhot ezt egészen konkrétan is megteszi, amikor Neil MacCormicknak, napjaink skót jogfilozófusának, és Hippolyte Taine-nek, a múlt századi francia történésznek, az igazság megállapítására irányuló módszerét állítja párhuzamba. Az előbbi szerint a jogtudomány módszerének elemei: „(a) a tények megállapítása, (b) a tények értelmezése, (c) a szabályok értelmezése és (d) ezek értékelése és

beillesztése a rendszerként felfogott jogrendbe”; az utóbbi a történetírás módszerének elemeit foglalta össze: „(a) a tények felkutatása és különválasztása, (b) osztályozásuk, a tények szétválasztott osztályai szerint, (c) a tények definiálása és (d) a különböző definíciók közötti kölcsönkapcsolatok feltárása annak megállapítása végett, hogy milyen mértékben alkotnak rendszert”.^[70]

[42] A párhuzam oka kézenfekvő: a tények, az „igazság” feltárásának bevett módszere – az *empirikus megfigyelés* – éppen a történetírásban és a jogászatban nem alkalmazható, minthogy múltbeli események *nem* figyelhetők meg a jelenben. Amint a történetírás elvesztette azt a mitikus funkcióját, hogy a megőrkítés révén a múlandóságból a halhatatlanságba emeljen,^[71] a jog pedig azt a rituális pozícióját, hogy a megítélés az egyéni tettet szembesítse a közösség mércéivel, mindkettő a tények, méghozzá a „valós tények” keresésének szolgálatába állt, technikai-szakértői munkálkodásként értelmezve saját feladatát. A „valós tény” erőterében szerveződik egyrészt annak elérése: a tények lehetséges forrásainak és megszerzésük lehetséges módjainak kanonizálásával a „ténnyé válás” lehetőségeinek behatárolása. A források közül emelkedik ki – a jogi és a történeti eljárásnál egyaránt – az írásbeli híradások: az eredeti okiratok, okmányok, dokumentumok szerepe; a közvetlen megfigyelők tudósítása vagy tanúságtétele; a résztvevők vallomása vagy visszaemlékezése; a kívülálló és elfogulatlan szakértők véleménye a lehetőségességekről és valószínűségekről. A feladat másrészt a tények felhasználása: a „helyes értelmezés” kánonjai segítségével a kronológia, mint a tényeket előidéző okozati és akarati összefüggések rekonstruálása. Ez által semleges és pártatlan döntőbíró lép színre a hitelesség garanciájaként: az *autoritás*. Ez – a tudás mibenlétének függvényében – lehet a Bíróság, az Akadémia, a Parlament, a Főhatóság, a Közvélemény stb. Az autoritás nem csak a tény (igazság) fennállását állapítja meg: meghatározza annak forrásait és az ahhoz vezető eljárás szabályait is.

[43] Bevett jogi bizonyításelméletünk arculatát a XVIII. század rajzolta meg. Az igazság egyszerű megfelelési elméletén alapulva e bizonyításelmélet *normatív*: nem a bizonyítási eszközök (például tanúvallomások, szakértői vélemények) létrejöttének és felhasználásának leírását adja, hanem azt mondja meg, hogy az miként történjen; optimistán *racionalista*: bízik a bizonyossági tudás elérhetőségében és a dedukció hatalmában; *izolált*: lehetségesnek tart olyan sajátosan jogi bizonyítási rendszert, amelynek (jogilag) nem kell számot vetnie más tudományok (pszichológia, szociológia, etika stb.) mondanivalójával (bárha szociológiailag nagyon is számot vet);^[72] és *homogén*: a bizonyítékokat egyetlen dimenzióban rendezzi el, ahol a bizonyítóerő szerinti súlyuk mérhetővé, összeadhatóvá és kivonhatóvá teszi őket.^[73] A XIX. és XX. század ezzel rivalizáló, de uralkodóvá nem váló elméletei – Marx, Weber, Freud nyomán – szkepticizmust, realizmust, interdiszciplinaritást, valószínűséget és „lágy” logikát hirdetnek (->*bizonyítás*).

2.2. A bizonyíték, bizonyítás és bizonyosság jogi meghatározása

[44] „A bizonyíték jogi fogalma sem nem statikus, sem nem egyetemes” – kezdi elemzését Ho.^[74] A legdefinitívebb különbség a két nagy modern jogcsalád között mutatható ki, miközben jogrendszerként és eljárásjogonként, időben változó módon azonosítható eltérések is feltárhatók. Ezzel együtt a bizonyíték és a bizonyítás természetéből, konstrukciójából és céljából következően e rendszerek bizonyítási jogának közös végső alapjai vannak, a fentiekben jellemzett módon. Kézenfekvő, hogy a következőkben a magyar jog és joggyakorlat rövid áttekintésével szemléltessük az általános jegyek leképeződését.

[45] Mint utaltunk rá, a bírósági határozatok (lényegi) tartalma nem a *bizonyossági tudás*, hanem az *igazolt vélekedés* státuszával rendelkezik. Ezt a megalapozott vélekedést nevezzük *meggyőződésnek*. Az eljárási törvényeink valóban nem is kívánnak többet. Így a Pp. 206. § (1) bekezdése: „A bíróság a tényállást a felek előadásának és a bizonyítási eljárás során felmerült bizonyítékoknak egybevetése alapján állapítja meg; a bizonyítékokat a maguk összességében értékeli, és *meggyőződése* szerint bírálja el.” Hasonlóképpen a Be. 167. § (4) bekezdése: „A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a bizonyítékokat egyenként és összességükben szabadon értékeli, a bizonyítás eredményét

az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg.” S a **Ket. 50. § (6) bekezdése**: „A hatóság a bizonyítékokat egyenként és összességükben értékeli, és az ezen alapuló meggyőződése szerint állapítja meg a tényállást.” Tekintve, hogy az eljárásrendek egyik sarokkövéről van szó, érthető és üdvözölhető, hogy a Kúria e kérdés vizsgálatára joggyakorlat-elemző csoportot állított fel. A feladat: olyan tételek és javaslatok kidolgozása, amelyek lehetővé teszik a jogalkalmazása számára az ítéleti bizonyossággal összefüggő fogalmak és tartalmi követelmények megismerését, s a bírói munka ehhez szükséges idő- és energiaszükségletének, valamint költségkihatásának optimalizálását. A joggyakorlat-elemző csoport 2016. március 21. napján tartotta alakuló ülését, összefoglaló véleménye 2017 októberében jelent meg „Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései” címmel, 236 oldal terjedelemben.^[75] Ebből csak szemelgetni van módunk:

[46] „A törvény [Pp.] igazságkoncepciójának lényege tehát abban foglalható össze, hogy a jogalkotó közvetlenül nem kötelezi a bíróságokat az anyagi igazság felderítésére, hanem annak érvényesülését közvetett módon szolgálva, meghatározza az oda vezető út, az oda vezető eljárás legfontosabb szabályait.”^[76]

[47] „A jogi szabályozásból kitűnik, miszerint a jogalkotó azt várja el a bírótól, hogy döntéseit olyan tényekre alapítsa, amelyek mind a formális logika szabályai szerint, mind pedig saját belső meggyőződése szerint megegyeznek a valósággal. A kivitelezés módját és részleteit illetően azonban további törvényi eligazítást nem ad. [...] A belső bírói meggyőződés kialakulása tehát a bírói munka olyan független, szabad és belső szférája, amelybe kívülről maga a jogalkotó sem avatkozik be részletszabályokkal. Ennek ellenére nem tekinti azt korlátlannak sem, mert létrehoz olyan jogintézményeket, amelyekkel a szélsőséges esetek elkerülése érdekében meghatározza annak bizonyos külső kereteit.”^[77]

[48] „A bíróságok eljárásaik során nem közvetlenül az objektív valóság feltárására, hanem közvetett módon arra koncentrálnak, hogy működésükkel ahhoz a leloptimalisabb formai kereteket biztosítsák, amelyben az eljárás valamennyi résztvevője bebizonyíthatja és érvényre juttathatja a maga igazát. Ugyanakkor az alaki igazság a hozzá fűződő jogerőhatás segítségével képes arra, hogy áthidaljon és a perbe beemeljen olyan helyzeteket, amelyek az anyagi igazság számára a megismerés korlátai miatt befogadhatatlanok. Ezzel a felfogással a bizonyítás processzuális fogalma állt összhangban, amely a bizonyítási eljárás lényegét a perben résztvevők jogilag szabályozott cselekményeinek sorozatában látta, amelynek célja, hogy meggyőződést ébresszen a bíróban valamely jogilag releváns tény vagy körülmény fennállásával, vagy fennállásának hiányával kapcsolatban. A koncepció középpontjában álló eljárási cselekményekkel kapcsolatban előtérbe került a tisztességes eljárás általános alapelvi követelménye [...]”^[78]

[49] A szabad bizonyítási rendszeren belül „az új Pp. tartalmaz bizonyos utalásokat a bizonyítás módjával, eszközeivel és mérlegelésével kapcsolatban, amelyek általános elvi szempontként irányt mutatnak a jogalkalmazó számára. Ezek az alkalmasság, az okszerűség, az ésszerűség és a célszerűség tételei.”^[79]

[50] „A [...] mai felfogás szerint büntetőügyekben az anyagi igazságnak megfelelő, az alkotmányos és törvényi előírásoknak megfelelő tényállás processzuális úton – a tisztességes eljárás maradéktalan elvének érvényre juttatásával, az annak részeit alkotó részkövetelmények maradéktalan betartásával – érhető el, és ugyanilyen módon ellenőrizhető is. A magyar büntetőeljárás törvényi szabályozása során [...] míg a bizonyítás céljaként és deklarált követelményeként – megingathatatlanok látszóan – az anyagi valóság felderítésének és bizonyításának az igénye jelenik meg, addig az egyes részletszabályok mindinkább a processzuális valóság realitását emelik, néhol már teljes nyíltsággal az anyagi igazság idealisztikus fogalma elé.”^[80]

[51] „A problémát okozó »valóság« kifejezés eleve csak »felpuhított« formában, a törvény **Ötödik Részének XXVIII. Fejezetében**, a bizonyítás általános szabályai között bukkan fel akként, hogy »a büntetőeljárásban a bíróság, az ügyész és a nyomozó hatóság a döntését valósághű tényállásra

alapozza« [Új Be. 163. § (2) bekezdése].^[81] Természetesen a „kétséget kizáróan bizonyított tény” magasabb mércéje – az *in dubio pro reo* elve – változatlanul köti a ténymegállapítást.

[52] A közigazgatási perekben „a felülvizsgálat a bizonyítékok értékelése, a ténykérdések vizsgálata körében tisztán a Pp. 206. §-a alapján történik, mind bizonyítási eljárás lefolytatásának, mind a tényeket megalapozó bizonyítékok újraértékelésére lehetőség van. A törvényességi-jogszerűségi kontroll tehát nem jelenti a megállapított tényállás alapjául szolgáló bizonyítékok értékelésének felülmérlegelési tilalmát, a bírói felülvizsgálat jogszerűségi jellege mindössze abban nyilvánul meg, hogy a közigazgatási szervezetrendszeren kívüli, független és pártatlan az eljáró jogorvoslati fórum, továbbá, hogy jogszabálysértésre kell hivatkozni, önmagában érdeksérelemre hivatkozás nem elegendő.”^[82]

[53] A jogi bizonyíték olyan bizonyíték, amely ilyenként felhasználható valamely jogi eljárásban. Ehhez három követelménynek kell megfelelnie, melyek a relevancia, a materialitás és az elfogadhatóság.^[83]

- A *relevancia* azt kívánja meg, hogy a bizonyíték alkalmas alap legyen valamely elsődleges tényre való következtetésre;
- a *materialitás* azt, hogy a bizonyított tény legyen eleme valamely érvényes törvényi tényállásnak, amely a jogi minősítés alapjául szolgál;
- az *elfogadhatóság* jogi elfogadhatóságot jelent, vagyis azt kívánja meg, hogy a vonatkozó eljárási szabályok ne zárják ki a bizonyítékként figyelembe vehető tények közül valamely fogyatékosága okából.

[54] A bizonyítékokkal alátámasztott tényekből szerveződő (történeti) tényállás három megfeleléségi kritériummal áll szemben. Először is bizonyítottan meg kell felelnie a valóságnak („valósághűség”); másodsor nyilvánvalóan meg kell felelnie valamely törvényi tényállásban rögzített sémának („jogi minősíthetőség”); harmadszor a meggyőző erőt biztosító narratív hihetőségnek („valószerűség”). Ezek teljesülése biztosítja azt a megalapozottságot, amely védetté teszi a tényállást a felsőbbíróságok korrekciójával szemben. Ezt az összetett – és az ítélőerő szerepét is magában foglaló – feltételrendszert kell modellbe foglalniuk a jogi bizonyításelméleteknek is, amelyre mind a mai napig számos javaslat született. Nem véletlen, hogy ezek nem a professzionális-technikai megközelítéssel élő kontinentális, hanem a ténykérdések megválaszolását (részben) laikus testületekre bízó angolszász jogi gondolkodásban fogalmazódnak meg.^[84]

3. A bizonyosság korlátai

3.1. Az emberi természetből fakadó korlátok

[55] Régi felismerés, hogy az ember esendősége és gyarlósága – egyszóval tökéletlensége – komoly kockázatokat hoz magával. Arisztotelész a város kormányzása kapcsán figyelmeztetett erre: „Aki tehát azt kívánja, hogy a törvény legyen a vezető, az szerintem azt kívánja, hogy egyedül az isten és az ész kormányozzák az államot; aki pedig az embert kívánja vezetőül, az az állatot is hozzájuk veszi, mert a vágy ilyen, és az indulat megrontja még a kiváló férfiakat is, ha vezetők. Szóval a törvény olyan, mint a gerjedelem nélküli tiszta ész.”^[85] Még nyilvánvalóbb ez a bírászkodás során, ahol – Montesquieu szigorú fogalmazásában – éppen ehhez vannak kötve a bírók, akik nem lehetnek mások, „csupán a törvény szavait kimondó szájak; élettelen lények...”^[86] Amilyen régi ez a normatív tétel, ugyanolyan régi a felismerés is: márpedig a törvényhozók és a bírók is emberi lények, s emberi természetük korlátként megnyilvánul a tetteikben. Az ítélkezést két fő csatornán keresztül befolyásolják az emberi elemek: a bíró általi döntéshozatal és a személyi bizonyítékok révén.

[56] Jerome Frank a *Courts on Trial* című nevezetes könyvének egyik címe alatt azt tárgyalja, hogy emberi lények-e a bírák.^[87] Ugyanis ha ember feletti (isteni) vagy ember alatti lények (élettelen

rendszerek, gépek), akkor – legalább elvileg – lehetnek tökéletesen racionálisak. Ha azonban emberek, amint valóban azok, akkor nem racionális, hanem racionalizáló lények. Vagyis döntéseiket nem az eljárásjogok szerinti normatív modellel, hanem valamiféle empirikus leíró modellel lehet rekonstruálni. Éppen erre törekszik a realista mozgalom: a racionálisan megindokolt bírói meggyőződés mögöttesét kutatja. Ennek hordozója a psziché, amely kognitív, emotív és volutív funkciókkal rendelkezik, s ezek működtetésével az intuíciónál a rutinon át a szigorú következtetésekig terjedő skálán generál döntéseket. Ezenközben hétköznapi gyarlóságok: felkészületlenség, figyelmetlenség, ignorancia, lustaság, feledékenység, felelőtlenség, érdektelenség, karrierizmus stb. állíthat pszichés korlátot. Olyan mélyen gyökerező erők közrehatása miatt továbbá, mint az értékek, attitűdök, előítéletek, hitek, meggyőzések, alkalmasint maga a döntéshozó sem tudatosítja döntésének mozgatóit és folyamatát.

[57] Az ítélezést befolyásoló emberi tényezők másik csatornáját az eljárás résztvevői, mindenekelőtt a tanúk jelentik. Az igazmondási kötelezettség sem tudja semlegesíteni az észlelés és az emlékezet torzító hatását. „Magát az észlelést több objektív és szubjektív tényező befolyásolhatja, különösen annak külső körülményei, (távolság, időjárás, látási viszonyok, stb.) továbbá a tanú testi és szellemi állapota, valamint értelmi és megfigyelési képessége, képzettsége, gondolkodásmódja, világszemlélete, melyek mind rányomják bélyegüket az észlelték értelmezésére és reprodukálására. A tanú emlékezetét befolyásolhatja az észlelés óta eltelt idő tartama, a tanút ennek során ért külső hatások alakulása, az azóta végbement események jellege stb. [...] A felekkel kapcsolatban fennálló esetleges rokonszenv vagy ellenszenv alapján a tanú öntudatlanul is ennek megfelelően értelmezi és csoportosítja a tényeket. Jelentősége lehet a tanú érzelmi érintettségének, különösen a felekhez való alapvető érzelmi viszonyulásának, hozzátartozói viszonyának vagy un. szeretetkapcsolatának, amelyek megnehezítik számára az emlékek tárgyilagos felidézését.”^[88]

[58] Az efféle emberi tényezők léte és működése természetesen nem alapozhat meg valamiféle általános szkepszist a ténymegállapítások hitelességével és megalapozottságával kapcsolatban. „Ha pedig éppenséggel mindenben kételkedni kezdünk, mert nem ismerhetünk meg mindent teljes bizonyossággal, majdnem olyan bölcsen járunk el, mint az, aki nem hajlandó lábra állni, hanem inkább csak vesztét várva ül, mivel szárnyak híján nem tud repülni.”^[89] A lehető legmagasabb fokú objektivitásra törekvés szolgálatában áll egyfelől a jogi eljárásrendek teljes intézményi garanciája, másrészt a professzionális bírók kiválasztásában, felkészítésében, ellenőrzésében rejlő biztosíték, ha nem is eredményez teljes bizonyosságot, de – korrekt működés mellett – annak elfogadhatóan és megnyugtatóan magas szintjét mindenképpen.

[59] A legemberibb korlát pedig az, hogy akármilyen objektív igazságot fejezzen ki egy állítás, azt igazként el kell tudni fogadtatni. Nem véletlen, hogy amikor még nem voltak jogászok, de már voltak törvények és perek, azok a rétorok közreműködésével zajlottak. Tudományukat a meggyőző beszéd mestersége, a *tekhné rhétoriké* szolgáltatta, s annak részeként a *topika* – a bármely kérdés kapcsán forgatható érvek katalogizálásának tudománya.^[90] Arisztotelész a topikát mint problémagondolkodást határozta meg, a probléma pedig „az, ami körül a következtetések forognak”.^[91] A tények viszont problémák, mert vitathatóak, vagyis eltérő álláspontokat engednek meg. Ez hozza elő az érvelés szükségességét a tények megállapítása során is; az érvek forrása pedig a toposzok készlete. A szónokok eszköze a meggyőzés, „produktumuk” pedig a meggyőződés, aminél több nem kívánható.

3.2. A jog természetéből fakadó korlátok

[60] A szabad bizonyítási rendszerekben elvileg bármi bizonyítékként szolgálhat, ami alkalmas valamely ténymegállapítás megalapozására. Az elv azonban számos korlátozás alá esik, mégpedig korlátozva lehetnek egyfelől a *bizonyítási tárgyak* – azon tények köre, amelyekre megengedett bizonyítás felvétele –, másfelől a *bizonyítási eszközök* – azon bizonyítékok köre, amelyek figyelembe vétele bármely tárggyal kapcsolatban megengedett. A megengedettség körén kívül eső bizonyítás,

illetve bizonyíték kizárt, akár az objektív igazság elérésének kárára is. A korlátokat maga a jog, elsődlegesen, de nem kizárólag, az eljárási törvények állítják a ténymegállapítás elé. Bár a polgári és a büntető eljárás egyazon (szabad) bizonyítási rendszer alapján áll, a két jogterület sajátosságai eltéréseket, jelesül a büntetőeljárásban magasabb és szigorúbb követelményeket eredményeznek.

[61] A bizonyítás tárgyát

- (a) elsősorban a *ne ultra petita* elve szorítja keretek közé. Ez a polgári perben a *rendelkezési jog* és a *tárgyalási elv* érvényesülését jelenti: a peres felek szabad döntése, hogy mely jogaikat, milyen ténybeli alapon és milyen bizonyítékokkal alátámasztva kívánják érvényesíteni. A büntető eljárásban a *vádelv* tölti be ezt a funkciót, a vádló jogává és kötelezettségévé téve a bizonyítást, következményesen pedig az *in dubio pro reo* elvével rá hártva a bizonyítás kudarcának kockázatát. Mindkét eljárásrendben a per urai jelölik ki azt a határt, amelyen a bíró nem – az anyagi igazságról való bármilyen meggyőződése mellett sem – léphet túl.
- (b) A nemzetközi jogból is következhetnek korlátok általában az állam joghatósága, specifikusan egyes eljárásokban rendelkezésre álló mozgástér előtt. Ezek fakadhatnak diplomáciai mentességből, jogsegélyegyezményekből vagy azok hiányából, nemzetközi szerződésekből.
- (c) A belső jogban az alkotmányos alapjogok és azok eljárásjogi alapelvként való megfogalmazása állít korlátot, különösen az emberi méltóság, személyiségi és kegyeleti jogok, a magántitokhoz való jog védelmében.
- (d) Ugyancsak általános, de az eljárásjogi törvényekben felállított korlátokat tartalmaz a *jogorvoslati* rendszer. A rendes fellebbezés érvényességének is szigorú feltételei vannak, még szigorúbbak a rendkívüli perorvoslatoknak, mely feltételek hiányában az anyagi igazsághoz fűződő érdek háttérbe szorul.
- (e) Hasonló korlátozott ténybeli helyzetet eredményez a *res iudicata*. A fellebbezéskor a „tényálláshoz kötöttség” intézménye következtében a megalapozottan megállapított tények megváltoztatása akkor is nehézségekbe ütközik – vagy éppen lehetetlen –, ha eshetőlegesen, valószínűleg vagy éppen nyilvánvalóan ellentétben állnak a valósággal. A jogerőt követően belépő elv a *res iudicata pro veritate accipitur* – az ítélt dolgot igazsággént kell elfogadni!^[92] Az érv alkalmazásának mögöttes indoka az, hogy gyakran nem a tény valóságga (az „igazság”) az elsődleges szempont, hanem a jog működőképessége és a *jogbiztonság*. Az *alaki jogerő* és az *anyagi jogerő* e célt nem közvetlenül a jogkövetkezmény rögzítésével, hanem kerülő úton éri el: a jogkövetkezményt kiváltó *tény* előírásával.^[93]
- (f) Az eljárási törvények teszik lehetővé a bizonyítás mellőzését a *köztudomású* és a bíróság *hivatalos tudomása* szerinti tények tekintetében, vagy „amelyek valóságát a vádló, a terhelt és a védő az adott ügyben, együttesen elfogadja” [Be. 163. § (4) bekezdés c) pont]. Ugyancsak bizonyítást helyettesítő intézményként szolgálnak a fikciók és (megdönthetetlen) vélelmek.
- (g) Még specifikusabb a büntetőeljáráson belül a *valóság bizonyításának* a kizárása rágalmasítás, becsületsértés, kegyeletsértés vagy erre alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel készítése, illetve nyilvánosságra hozatala, ha azt a közérdek vagy bárkinek a jogos érdeke indokolta (Btk. 229. § (1) bekezdése).
- (h) Ugyancsak a büntetőeljárások körében következtek be olyan fejlemények, amelyek részben az inkvizitórius eljárási modelltől az akkuzatórius felé, részben pedig az objektív igazság keresésétől az eljárási igazság felé való eltolódásként jellemezhető (Be 219. §: a büntetőjogi felelősségre vonás elkerülésének kilátásba helyezése; LXV. Fejezet: Egyezség a bűnösség elismeréséről vádemelés előtt; LXVI. Fejezet: Közvetítői eljárás; Be. 504. §: Eljárás a bűnösség beismerése esetén (lemondás a tárgyalásról); a *különeljárások* területén: XCVIII. Fejezet: Bíróság elé állítás, XCIX. Fejezet: Eljárás egyezség esetén, C. Fejezet: Büntetővégzés meghozatalára irányuló eljárás).^[94] (->egyszerűsített eljárások)

[62] A bizonyítás eszközeit illetően

- (a) az eljárási törvények hagyományosan tartalmaznak tilalmakat egyes bizonyítási eszközökre,

mint *tanúzási* (Be. 170–174. §) vagy *lefoglalási* (Be. 310. §) korlátozások.

- (b) Alapvető garanciális követelmény a „bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy a résztvevők büntetőeljárás jogainak lényeges sérelmével” megszerzett bizonyíték felhasználásának tilalma (Be. 167. § (5) bekezdés). A „mérgezett fa gyümölcsei” közé tartozik a törvényes képviselő, ügyvéd, tolmács kötelező jelenléte nélkül megszerzett vallomás [Be. 78. § (4) bekezdés], illetve a tanúzási figyelmeztetések elmaradása (Be. 177. §).
- (c) Pozitív, megismerést szolgáló feltétel, hogy kötelező szakértőt alkalmazni, ha a tény megállapításához különleges szakértelem szükséges (Be. 188. § (1) bekezdés); illetve: a perben jelentős tény megállapításához, megítéléséhez különleges szakértelem szükséges (Pp. 300. § (1) bekezdés).
- (d) A szabad bizonyítás elvének és garanciáinak rögzítésén túl a Pp. csak általános elvi szempontokat határoz meg a jogalkalmazó számára; ezek: az alkalmasság, a célszerűség, az okszerűség, és az ésszerűség tételei.^[95]

3.3. Mi jobb, mint az igazság? Igazság vs. igazságosság

[63] „A gól akkor gól, ha a bíró megadja” – függetlenül az ítéletének alapjául szolgáló tényektől!^[96] A nyers tények – és az azokat kifejező, igazságértékkel rendelkező állítások – önmagukban és önmaguktól nem válnak jogi tényekké, csak a bíró általi ténnyé nyilvánításuktól, amelyekhez pedig immár (konkrét) érvényességérték (vagyis jogerő) tapad. A kelsen-i értelemben vett individuális normával (*Sollsatz*) van dolgunk, amely azt rendeli el, hogy az adott esetben minek kell történnie (például az okozott x összegű kárt meg kell téríteni), s ennek részeként pedig, hogy *ehhez* mit *kell* tényként elfogadni. Ha pedig az igazságosság minősége értelmesen tulajdonítható egy ítéletnek (miként egy generális normának: egy törvénynek is), akkor az igazságérték nem egyetlen, kizárólagos, s talán nem is a legfőbb érték az ítélezés számára.

[64] A jogalkalmazással szembeni igazságossági elvárás konkretizálására Accatino Alex Steint^[97] hivatkozva, „aki fenntartja, hogy a bizonyítási jog fő célja nem az igazság feltárásának előmozdítása, hanem a bizonytalanságból fakadó hibák kockázatának allokálása. Fő tételei közé tartozik, hogy a bizonytalanság, a hiba kockázata és ennek igazságos szétosztása nemcsak a tényállást megállapító végső döntésre vonatkozik, melynek mikénti meghatározása képezi a felelőségek és jogosultságok elosztását. Ezek a problémák szerepet játszanak a közbeeső állítások kapcsán is, mint az egyes bizonyítékok hihetősége vagy megbízhatósága, melyek eldöntése analitikailag elsődleges lépést jelent a bizonyító erejük megítéléséhez.”^[98] Meggondolva, hogy ha egy bíró a meggyőződése szerint igazságos ítélet meghozatalára törekszik valamely eljárásban, kézenfekvő, hogy az egyik – talán legjárhatóbb – út, ha a bizonyításfelvétel „mikrodöntéseinek” meghozatalakor olyan ítéleti tényállást alapoz meg, amelyből immár a kívánatosnak tartott jogkövetkezmény fakad. Mindez nem jelenti az igazság feltárása követelményének feladását, csupán a tényfeltárásban elkerülhetetlenül rejlő bizonytalanság által nyitott mozgástérbe a mellé befogadja az igazságosság másodlagos célját is – és egyben megemeli a bírói elfogultság veszélyének szintjét.

[65] Más megközelítésből jut el Nesson is a bizonyítás elsődlegességének vitatásához. Az ítéletnek, mondja, kétféle üzenete lehet: vagy a tettekre és azok jogi minősítésére mutat rá („Amit tettél, az büntetendő”), vagy a bizonyítékokra („Megbüntetünk, mert a bizonyítékok ellened szólnak”). Az előbbi a jog iránti engedelmesség erkölcsi indokait mutatja fel, az utóbbi a bizonyíthatóság elkerülésének prudenciális indokait. Az előbbi az ítélet elfogadhatóságával érvel, az utóbbi annak elkerülhetőségével kecsegtet. „Egy nagy valószínűségi értékre alapított ítélet elfogadhatatlan lehet, ha nem tud nyilatkozatot tenni arról, ami történt; s viszont, egy alacsony valószínűségi értékre alapított ítélet elfogadható lehet, ha tesz ilyen nyilatkozatot. A ténymegállapítási eljárás célja nem a matematikailag »valószínű« ítéletek előállítás, hanem az elfogadhatók kibocsátása; csak az elfogadható ítélet fogja felmutatni az alapul szolgáló jogszabályt a társadalom számára és megerősíteni a szabályt mint magatartási normát.”^[99] Természetesen az ítélet a bizonyítékokon alapul, de a közösséghez a tettek megítélésének nyelvén szól, a jogkövetés megerősítése és a

jogsértéstől való eltántorítás érdekében.

[66] Az igazságosságra törekvés ugyanis nem a jogalkalmazó privilégiuma, hanem a jog egészének hivatása – *ius est ars boni et aequi* – s ennek a jogalkotót is vezérelnie kell. Az igazságossági igény látens elismerése és elfogadása húzódhat meg a fenti 3.2 cím alatt taglalt, a „tisztá” igazság keresése elé állított korlátok szükségességének belátása mögött is. Ezek a megfontolások külsőlegesen a bizonyításhoz és ténymegállapításhoz képest, de kívülről befelé hatva mégis kihathatnak azokra. Twining, Anderson és Schum például lehetőségként megnevezi az állambiztonságot, a családi kapcsolatok védelmét, az állami kényszerapparátus mérséklését, az alapértékek közül az emberiséget, az eljárások korrektségét, a közbizalmat, technikai szempontból pedig az eljárások gyorsítását és olcsóbbá tételét.^[100] De ide sorolható minden olyan érdek, amely általában a jog megfelelő társadalmi funkcionálásához szükséges.

4. Összegzés

[67] Amikor Arisztotelész, áttekintve az igazságosság lehetséges és egymásnak is ellentmondó koncepcióit, eljutott a kérdésig, hogy akkor melyiket kövessük, a válasza az volt, hogy a *törvény szerinti* igazságosságot. „Minthogy megállapításunk szerint a törvényszegő ember igazságtalan, a törvényszerető pedig igazságos, világos, hogy minden törvényszabta dolog bizonyos értelemben igazságos...”^[101] Úgy igazságos tehát, ha igazként elfogadjuk azokat a ténymegállapításokat, amelyek az igazságos törvényeknek megfelelő eljárásban születtek meg. E megfontolással a ténymegállapítás elkerülhetetlen bizonytalanságaira a processzuális igazság elfogadásával lehet megoldás kínálni, amelyet a törvény szerinti, tehát politikai igazságosság értékalapja igazol és legitimál.

5. JEGYZETEK

[1] *Da mihi facta, dabo tibi ius* – szól a klasszikus római maxima: Add meg a tényeket, megadom a jogot.

[2] Ezt a radikális ismeretelméleti fordulatot bontotta ki Kant a kritikai filozófiájában. Már a rendes egyetemi tanári székfoglaló, 1770-es értekezésében bevezette a „magában való dolog” (*Ding an sich*) és a „számunkra való dolog” (*Ding für uns*) fogalmi megkülönböztetését. Az előbbi – a platóni ideákra visszatekintő – fogalom „magára” a dologra, ahogy az az emberi megismerés, egyáltalán az ember nélkül is, önmagában létezik, s ami legfeljebb elgondolható: a *mundus intelligibilis* része. Ez egy metafizikai ontológia érdekkörébe tartozik. Az utóbbi azonban a dologra, ahogy számunkra megjelenik – mint *jelenség* –, és ilyenként „hagyja magát” érzékelni és ezáltal megismerni. Ezért az érzékileg megismerhető világ – a *mundus sensibilis* – része, ami viszont már az ismeretelméletre tartozik. Amit a gondolkodás „hozzátesz” a megismeréshez, az a *szemlélet* és a *fogalom*. Vö. Immanuel KANT: „Az érzékelhető és az értelemmel fölfogható világ formájáról és elveiről” (ford. TENGELYI László) in HÉVIZI Ottó – KARDOS András (szerk.): *Prekritikai írások*, Budapest, Osiris, 2003, 521–565.

[3] Részletesebben lásd SZABÓ Miklós: *Ars Iuris. A jogdogmatika alapjai*, Miskolc, Bíbor, 2005, 223.

[4] Peter L. BERGER – Thomas LUCKMANN: *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés* (ford. TOMKA Miklós) Budapest, Jószoveg, 1998, 37. A fenomenológia számára a mindennapok valósága bír megkülönböztetett státusszal, az, amely a megfigyelő „itt-és-most”-ja köré szerveződik:

„Van egy a valóságok között, ami par excellence valóságként mutatkozik. Ez a mindennapi élet valósága.” Uo. 40. Kiemelt helyzete a nyilvánvalóságából fakad: nincs okunk kételkedni benne, nem szorul igazolásra, szokásosan nem is tudatosítjuk.

[5] BERGER-LUCKMANN (4. j.) 16.

[6] Walter R. Fisher tételeit rekapitulálja L. ACZÉL Petra: „Erős szavak. A bizonyítás mint a szöveg tulajdonsága” *Világosság* 2003/11–12, 176. Mögötte egy emberkép is rejlik: „Az ember alapvetően történetmondó.”

[7] Paul RICOEUR: *Idő és elbeszélés* (ford. ANGYALOSI Gergely) Budapest, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1986, 12.

[8] John R. SEARLE: *The Construction of Social Reality*, Allen Lane, The Penguin Press, 1995, 1–2.

[9] Ugyanezen kölcsönkapcsolat dialektikáját Berger és Luckman három tőmondatban foglalja össze: „A társadalom emberi termék. A társadalom objektív valóság. Az ember társadalmi termék.” BERGER-LUCKMANN (4. j.) 91.

[10] Ludwig WITTGENSTEIN: *Logikai-filozófiai értekezés. Tractatus logico-philosophicus [1921]* (ford. MÁRKUS György) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 1. és 1.1. pont. A fenti [2] bekezdés nyomán tegyük hozzá: a *mi* világunk, pontosabban a világ *számunkra*.

[11] „De mi a tény? A tény olyan gondolat, amely igaz.” – mondja Gottlob FREGE: „Logikai vizsgálódások. I. rész: A gondolat” in uó: *Logikai vizsgálódások* (szerk. MÁTÉ András) Budapest, Osiris, 2000, 213. A *gondolat* igazságigénye az *ítélet*, az *ítélet* közlése az *állítás*.

[12] Aleksander PECZENIK: *On Law and Reason*, Dordrecht, Kluwer, 1989, 183.

[13] Hans KELSEN: *Allgemeine Theorie der Normen* (szerk.: Kurt RINGHOFER – Walter ROBERT) Wien, MANZ, 1979, 128–130.

[14] Vö. Elizabeth ANSCOMBE: „Making true” in Roger TEICHMANN (szerk.): *Logic, Cause & Action*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

[15] Vö. például Roberto J. VERNENGO: „Kelsen’s *Rechtssätze*” in Richard TUR – William TWINING (szerk.): *Essays on Kelsen*, Oxford, Clarendon, 1986, 107.

[16] Vö. VARGA Csaba: *A bírói ténymegállapítási folyamat természete*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992, 93.

[17] Stephen definícióját idézi David HOLDCROFT: „Relevance in Legal Proof” in William TWINING. (szerk.): *Facts in Law*, Wiesbaden, Franz Steiner, 1983, 136.

[18] Az 1990-es évek német nyelvű büntetőjogi igazságszolgáltatásainak ténymegállapítási eljárását empirikusan elemzi Hans-Jörg ALBRECHT: *Rechtstatsachenforschung zum Strafverfahren: empirische Untersuchungen zu Fragestellungen des Strafverfahrens zwischen 1990 und 2003*, München, Wolters Kluwer – Luchterhand, 2005. Elméleti szinten a német jogtudomány a ténykérdés és jogkérdés kölcsönös egymásra vonatkoztatását, egy „hermeneutikai körben” megvalósuló összhangját tételezi. Vö. például Karl ENGISCH: *Einführung in das juristische Denken*, Berlin-Köln, Kohlhammer Verlag, 1979.

[19] Paton szavait idézi VARGA (16. j.) 82.

[20] Ezért beszél Clemens Jabloner a tények „Janus-arcúságáról”: amint az empirikus világ (a „Sein”) tényei adott séma szerint tényállássá összeállnak, normatívvá (a „Sollen” részévé) is válnak. Clemens JABLONER: „Der Sachverhalt im Recht” *Zeitschrift für öffentliches Recht* 2016, 207.

[21] Anne CARTER: *Proportionality and Facts in Constitutional Adjudication*. Oxford, Hart Publishing, 2021, 7, 9.

- [22] Az ellentétpár több más módon is felállítható, mint: realizmus vs. antirealizmus, korrespondencia vs. koherencia, externalizmus vs. internalizmus. Vö. BOROS János: „Nyelv, érvelés és a világ: Davidson, Putnam és Rorty” *Világosság* 2003/11–12, 151–152. Megjegyzendő, hogy Susan Haack az ellentétpár feloldására és a klasszikus ismeretelmélet továbbfejlesztésére bevezette a „foundherentism” fogalmát (a *foundationalism* és a *coherentism* összevonásával), egyesítve a megismerés empirikus és értékelő eszköztárát. Susan HAACK: *Evidence and inquiry*, Oxford, Blackwell, 1993, 4. fejezet.
- [23] Ludwig WITTGENSTEIN: *A bizonyosságról [1945]* (ford. NEUMER Katalin) Budapest, Európa, 1989, 115. §. Vagy: „Hogy számomra – vagy mindenki számára – úgy tűnik, abból nem következik, hogy úgy van. Kérdés azonban, hogy lehet-e értelmesen kételkedni ebben.” Uo. 2. §.
- [24] Legismertebb képviselője George E. Moore, például George E. MOORE: *Some Main Problems of Philosophy* (szerk.: Hywel D. LEWIS) London, Allen & Unwin, 1953.
- [25] „Ami a Napot és a Földet illeti, egy bölcs embernek semmi oka sincs, hogy megváltoztassa ítéletét, hiszen a tapasztalata világosan láttatja, hogy a Föld szilárdan áll, s hogy a szemei nem tévednek, amikor azt tudatják, hogy a Nap, a Hold és a csillagok vannak mozgásban.” Bellarmino kardinális 1615. december 4-én kelt levelét idézi Björnstjern BAADE: *Wahrheit und Recht. Störung und Schutz regulatorischer, asylrechtlicher und medialer Wahrheitsfindung*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2023, 24.
- [26] E felfogás legismertebb képviselőjét, Donald Davidsont idézi BOROS (22. j.) 154. (Kiemelés: Sz. M.) Mindez Davidson „háromszögelés-elméletébe” illeszkedik, mely szerint az igazság *a beszélő, az értelmező és a világ* (vagy a nyelv, az interpretáció és a világ) összekapcsolódó struktúrájában képződik, ami már átvezet az igazság kommunikációs, diskurzív felfogásához.
- [27] „Ha valamit egyszer elfogadott az emberi értelem – akár mert régtől fogva igaznak ismerte fel, akár mert örömet lelte benne – később mindent úgy rendez, hogy ezt alátámassza és összhangba hozza vele.” Francis BACON: *Novum organum I, Új Atlantisz* (ford. CSATLÓS János – SARKADY János) Budapest, Nippon, 1995, XLVI. cím. Persze ennek fonákjaként arra is ő figyelmeztet, hogy „ha az emberek egy és ugyanaz az örülség törne ki, akkor is elég jól megértenék egymást”. Uo. XXVII. cím. E jelenség szociálpszichológiai besorolása a *kognitív torzítás* – amely persze ugyanúgy az „igazság” érzetét vagy meggyőződését vonja maga után.
- [28] Ne feledjük azonban, hogy a koherenciaelmélet színrelépése mögött az a megfontolás rejlik, hogy a bizonyosság lehetetlensége mellett is szükség van szilárd kapaszkodókra – akár az igazság rovására is: „Ha valamely kérdésben nem látunk világosan, jó, ha van valami közös tévedés, amelyet mindenki elfogad, mint például az, hogy a holdnak tulajdonítjuk az évszakok változását, a betegségek terjedését stb.” Blaise PASCAL: *Gondolatok* (ford. PÓDÖR László) Budapest, Gondolat, 1983, 18. pont.
- [29] Így különíthető el a *pragmatikus* igazságelmélet Charles Sanders Peirce és William James nyomán; a Hilary Putnam nevéhez köthető *racionális elfogadhatóság* elmélete; vagy a Jürgen Habermas révén ismertté vált *racionális diskurzus* elmélete.
- [30] BAADE (25. j.) 15. Utalás Kant „átmeneti” és feltételes befogadó nyilatkozatára: „Itt átvesszük és feltételezzük az igazság azon meghatározását, mely szerint az igazság az ismeret és a tárgy közötti megfelelés; szükségünk van azonban *bármiféle ismeret* igazságának általános és biztos kritériumára.” Immanuel KANT: *A tiszta ész kritikája* (ford. KIS János) Budapest, Ictus, 1995, 110. (Kiemelés: Sz. M.)
- [31] BAADE (25. j.) 21.
- [32] PLATÓN: „Theaitétosz” 201d. (ford. KÁRPÁTY Csilla) in *Összes művei II*, Budapest, Európa, 1984, 1043.
- [33] Ludwig WITTGENSTEIN: *A bizonyosságról* (ford. NEUMER Katalin) Budapest, Európa, 1989, 607.
- [34] BAADE (25. j.) 56.
- [35] Vö. például ERDEI Árpád (szerk.): *A büntető ítélet igazságtartalma*, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010.

- [36] „Doctrinae quidem verae esse possunt; sed Autoritas non Veritas facit Legem” – „Az írók tekintélye, az állam tekintélye nélkül, nem teszi véleményeiket törvényé, akármilyen helyesek.” Thomas HOBBS: *Leviatán* (ford. VÁMOSI Pál) Budapest, Magyar Helikon, 1970, 235.
- [37] „A kép – tény.” WITTGENSTEIN (10. j.) 2.141. A *verisimilitudo* kategóriája már 1905 után feltűnt Albert Einsteinnél is; a fizikában befutott karrierjéhez, lásd Joseph AGASSI: „Verisimilitude” *Discusiones Filosóficas*, 2011/19, 61–86. kritikáját Ilkka Maunu Niiniluoto kötetéhez: *Truthlikeness*. Amsterdam, Synthese Library, Springer, 1987. A jogban való nemkívánatosságához lásd például Bencze Mátyás: *Nincs füst, ahol nincsen tűz. Az ártatlanság vélelmének érvényesülése a magyar büntetőbíróságok gyakorlatában*, Budapest, Gondolat, 2016, 158–162.
- [38] René Rapin szavait 1675-ből idézi KIBÉDI VARGA Áron: „Retorika és strukturalizmus” *Magyar Műhely* 1968/27, 3.
- [39] Idézi VÍGH Árpád: „A retorika újjászületése” *Helikon* 1977/1 (különszám), 14.
- [40] Erről legátfogóbban lásd Hans VAHINGER: *Die Philosophie des als ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit*, Leipzig, Felix Meiner, 1920.
- [41] Vö. például Karl POPPER: *The Logic of Scientific Discovery [1935]*, London – New York, Routledge, 2002, 120, 282.
- [42] Például Paul HEALY: „On Popper on Truth” *Auslegung* 1986/2, 134–135; AGASSI (37. j.); Pavel TICHÝ: „On Popper’s Definitions of Verisimilitude” *The British Journal for the Philosophy of Science* 1974/2, 155–160.
- [43] HÁRSING László: *Az érvelés logikai megközelítése*, Miskolci Egyetemi Kiadó, 1993, 183.
- [44] Joseph BUTLER: *The Analogy of Religion Natural and Revealed, to the Course and Constitution of Nature [1736]*, Philadelphia, Lippincott, 171873, 62. Mert egy tökéletes értelemmel szemben „[a] valószínűségi bizonyíték, a természete szerint, csak tökéletlen információt enged meg; s azt csak korlátozott képességekkel rendelkező lényekkel hozzák összefüggésbe.” Uo. 61.
- [45] Ebben természetesen megoszlanak a vélemények. Például Richard EGGLESTON (*Evidence, Proof and Probability*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1978) szerint igen, nagyon is; Jonathan L. COHEN (*The Probable and the Provable*, Oxford University Press, 1977) szerint viszont egyáltalán nem.
- [46] Lásd például Hock Lai HO: *A Philosophy of Evidence Law: Justice in the Search for Truth*, Oxford University Press, 2008, 111–117; Alan HÁJEK: „Interpretations of Probability” in Edward N. ZALTA (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2019, 3. rész.; Alfred J. AYER: *Probability and Evidence*, London, Macmillan, 1972, 2–3. fejezet; John D. JACKSON: „Probability and Mathematics in Court Fact-Finding” *Northern Ireland Legal Quarterly* 1980/3, 240–241.
- [47] Vö. L. Jonathan COHEN: „The Logic of Proof” in Aulis AARNIO – Neil MACCORMICK (szerk.): *Legal Reasoning II*, Aldershot etc., Dartmouth, 1992.
- [48] A Pascal-féle modell mai ismert követői közé tartozik például Sir Richard EGGLESTON (45. j.), a Bacon-féléhez például COHEN (45. j.).
- [49] Legyen akár ez a sorshúzás által biztosított valószínűség is, amelyre Pökhendy bíró uram támaszkodott az ellene indított per tanúsága szerint. A védekezés ebben az esetben nem visszavonulás: „Hozzám hasonlóan járnak el más bírák is, és pereik eldöntését a kockára bízják, miként ez Henri Ferrandat mester megjegyzéseiből és a sorshúzásra vonatkozó rendelkezéshez fűzött lábjegyzetből, vagy a *Mindkét fél* kezdetű törvényből is kiviláglik, minthogy ezek szerint a sors, úgymond, igen méltányosan és hasznosan alkalmazható egyes vitatott kérdések és perpatvarok eldöntésénél. Ugyanilyen értelemben foglal állást Petrus Baldus, Bartolus és Alessandro Tartagno.” François RABELAIS: *Pantagruel I.* (ford. FALUDY György) Szeged, JATE, 1989, 388–389.
- [50] UJLAKI László: *A joglázás és megjelenési formái a magyar civilizációban*, Budapest, Magyar

Jogászegyleti Értekezések, 2001, 35, 123.

[51] Például Pp. 498. § (2) Az érdemi tárgyalást akkor lehet elhalasztani, ha „a) ezt valamely fél kéri és a már feltárt bizonyítékokkal vagy egyéb módon valószínűsíti, hogy az általa felajánlott bizonyítás alkalmas és eredményes lehet a keresetben, illetve védekezésben előadottak igazolására vagy cáfolatára [...]”.

[52] BAADE (25. j.) 13.

[53] Karl R. POPPER: *Objective knowledge : an evolutionary approach*, Oxford, Clarendon, 1979, 30.

[54] Gerald J. POSTEMA: „Facts, Fictions, and Law” in TWINING (17. j.) 39.

[55] Kevin M. CLERMONT – Emily SHERWIN: „A Comparative View of Standards of Proof” *American Journal of Comparative Law* 2002, 274–275.

[56] Csupán a meggyőződés kialakulásának racionális megindokolását kívánta és kívánja meg a szakszabótól.

[57] Az esküdtszék ténymegállapító szerepének következményeiről a bizonyítási jog fejlődésére lásd John H. LANGBEIN: „Historical Foundations of the Law of Evidence: A View from the Ryder Sources” *Columbia Law Review* 1996, 1168–1202.

[58] CLERMONT–SHERWIN (55. j.) 256–257. A magyar büntetőeljárás törvényben is szerepel az „észszerű kételem” kifejezés, de nem a bizonyítással kapcsolatban, hanem a vádemelés előtti, illetve az előkészítő eljárás feltételei között (2017. évi XC. törvény 475. § (3) bekezdés, 476. § (3) bekezdés, 504. § (2) bekezdés b), 733. § d) pont).

[59] Moritz BRINKMANN: *Das Beweismaß im Zivilprozess aus rechtsvergleichender Sicht*, Köln, Carl Heymanns Verlag, 2005, 2. Éppen ezért lehetőséget lát és javaslatot is tesz a két jogcsalád bizonyítottsági mércéjének egységesítésére.

[60] BRINKMANN (59. j.) 7.

[61] Ehhez lásd például Amalia AMAYA: „Coherence, evidence, and legal proof” *Legal Theory* 2013/1, 1–43.

[62] „A bíróság és az ügyész a bizonyítékokat egyenként és összességükben szabadon értékeli, és a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg.” Ehhez képest értendő a Be. 163. § (2) bekezdése: „a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a döntését valósághű tényállásra alapozza”.

[63] Patrick NERHOT: *Law, Writing, Meaning: An Essay in Legal Hermeneutics*, Edinburgh University Press, 1992, 30.

[64] Vö. Daniela ACCATINO: „Legal Evidence Theory: Are We All »Rationalists« Now?” *Revus: Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law* 2020, 85–102.

[65] Accitano írásának alcíme: „mi most mind racionalisták vagyunk” visszautalás a XX. századi amerikai realisták kiáltványára: „mi most mind realisták vagyunk”. ACCATINO (64. j.)

[66] ACCATINO (64. j.) 89–90.

[67] ACCATINO (64. j.) 91–94.

[68] HO (46. j.) 90.

[69] Az ugyanezen megállapításon alapuló „viszonylagos elfogadhatóság” (*relative plausibility*) elméletére lásd Ronald J. ALLEN: „Factual Ambiguity and a Theory of Evidence” *Northwestern University Law Review* 1993–1994/2, 604–640; a narratív hihetőségre alapítva Sean P. SULLIVAN: „A Likelihood Story: The Theory of Legal Fact-Finding” *University of Colorado Law Review* 2019/1, 1–66; vagy az (esendő) logika apparátusával formalizálva Vern R. WALKER: „A Default-Logic Paradigm for Legal Fact-

Finding" *Jurimetrics* 2007/2, 193–244.

[70] Patrick NERHOT: *Law, Writing, Meaning: An Essay in Legal Hermeneutics*, Edinburgh University Press, 1992, 31.

[71] Vö. Hannah ARENDT: „A történelem fogalma. Ókori és modern” in uő: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén* (ford. MÓDOS Magdolna) Budapest, Osiris – Readers International, 1995, 49–99.

[72] Az egzakt tudományok bizonyító erejének hasznosíthatóságáról a jogvitákban lásd például Brian LEITER: „The Epistemology of Admissibility: Why Even Good Philosophy of Science Would Not Make for Good Philosophy of Evidence” *Brigham Young University Law Review* 1997/4, 803–820.

[73] Vö. William TWINING: „Evidence and Legal Theory” in AARNIO–MACCORMICK (47. j.). A jogi és a tudományos bizonyítás különbözőségeivel és viszonyával kapcsolatos elemzésre lásd SZALAI Ákos – MARKOVICH Réka: „Az okság és a bizonyítás a társadalomtudományokban és a jogtudományban” in JAKAB András – SEBŐK Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások: Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek*, Budapest, Osiris – MTA TK, 2020, 33–54.

[74] Hock Lai HO: „The Legal Concept of Evidence” in Edward N. ZALTA (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2021.

[75] Kúria Büntető–Közigazgatási–Munkaügyi és Polgári Kollégiumai Joggyakorlat-elemző Csoport: *Összefoglaló vélemény. Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései*, Budapest, 2017. október.

[76] FARKAS Attila et al.: „A polgári per konstrukciós sajátosságai és a bizonyítás szükségesség mértékével összefüggő intézményei” in Kúria (75. j.) 51.

[77] MOLNÁR Ambrus: „Az emberi megismerés ismeretelméleti alapjai és a jogi megismerési folyamat sajátosságai” Kúria (75. j.) 18.

[78] DÁN Judit: „A bizonyítás és tényállás-megállapítás pszichológiai elemei” in Kúria (75. j.) 32–33.

[79] FARKAS et al. (76. j.) 52.

[80] SOMOGYI Gábor: „A büntető per konstrukciós sajátosságai valamint a bizonyítás szükséges mértékével összefüggő intézményei” in Kúria (75. j.) 60.

[81] SOMOGYI (80. j.) 64.

[82] KOVÁCS András: „A közigazgatási per konstrukciós sajátosságai, valamint a bizonyítás szükséges mértékével összefüggő intézményei” in Kúria (75. j.) 81. Az érme másik oldalát, amikor az eljárási szabályok nem előírják, hanem korlátozzák az objektív/materiális/valóság-hű igazság feltárását, a 3.2. alcím mutatja be.

[83] HO (74. j.) 4.

[84] Lásd ehhez a *The International Journal of Evidence & Proof* 23. évfolyamának 2019/1–2. tematikus számát, benne Ronald J. ALLEN és Michael S. PARDO tanulmányát: „Relative plausibility and its critics” 5–59; valamint az ahhoz fűzött 20 kommentárt.

[85] ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. 1287a 28–32. (ford. SZABÓ Miklós) Budapest, Gondolat, 1969, 192.

[86] Charles-Louis MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről* (ford. CSÉCSY Imre – SEBESTYÉN Pál) Budapest, Osiris–Attraktor, 2000, 257.

[87] Jerome FRANK: „Emberi lények-e a bírúk?” (ford. SAJÓ András) in VARGA Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 333–341.

[88] GIMESI Ágnes Zsuzsanna et al.: „Az eljárási törvényekben nevesített egyes bizonyítási eszközök sajátosságai az ítéleti tényállás megállapításában és az ítéleti bizonyosság kialakulásában” in Kúria

- (75. j.) 99. Lásd még DÁN Judit: „A bizonyítás és tényállás-megállapítás pszichológiai elemei” in Kúria (75. j.) 21–28. A kognitív tudományok nézőpontjából, összefoglalóan például Doron TEICHMAN – Eval ZAMIR: „Judicial Decision-Making: A Behavioral Perspective” in Eyal ZAMIR – Doron TEICHMAN (szerk.): *The Oxford Handbook of Behavioral Economics and the Law*, Oxford University Press, 2014, 664–702.
- [89] John LOCKE: *Értekezés az emberi értelemről* (ford. VASSÁNYI Miklós) Budapest, Osiris, 2003, 34.
- [90] A törvényszéki beszéd szempontjából lásd például CORNIFICIUS: *A szónoki mesterség. A C. Herenniusnak ajánlott retorika* (ford. ADAMIK Tamás) Budapest, Magyar Könyvklub, 2001, II. Könyv.
- [91] Theodor VIEHWEG: *Topik und Jurisprudenz. Ein Beitrag zur rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung*, München, C. H. Beck, 1954, 31.
- [92] D. 50. 17. 207.
- [93] „[A]z anyagi jogerő elméletét az a tétel egészíti ki, hogy a bíróság nem egyszerűen anyagi jogot alkot az egyedi eset számára, hanem azt határozza meg véglegesen és kötelező erővel, hogy a valóság az legyen, ami a törvényhozói terv szerint jogkövetkezményt vált ki.” Friedrich TOEPEL: „The Problem of Res Judicata” in Arend SOETEMAN (szerk.): *Pluralism and Law (ARSP Beiheft 91)* Stuttgart, Franz Steiner, 2004, 112.
- [94] A büntetőeljárás változásainak folyamatáról részletesen lásd SOMOGYI Gábor: „A büntető per konstrukciók sajátosságai valamint a bizonyítás szükséges mértékével összefüggő intézményei” in Kúria (75. j.) 56–79.
- [95] GIMESI et al. (88. j.) 98.
- [96] Robert RUBINSON a *baseball* és abban a „balls” és „strikes” megítélésének példáját hozza: „Attorney Fact-Finding, Ethical Decision-Making and the Methodology of Law” *Saint Louis University Law Journal* 2001/4, 1201, de hasonlatának megértéséhez nem kell mindenképpen kísérletet tenni a baseball terminológiájának szabatos fordítására.
- [97] Alex STEIN: *Foundations of Evidence Law*, Oxford University Press, 2005.
- [98] ACCATINO (64. j.) 96.
- [99] Charles NESSON: „The Evidence or the Event? On Judicial Proof and the Acceptability of Verdicts” *Harvard Law Review* 1985/7, 1359.
- [100] Terence ANDERSON – David SCHUM – William TWINING: *Analysis of Evidence*, Cambridge University Press, 2005, 83.
- [101] ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika* 1129b3. (ford. SZABÓ Miklós) Budapest, Helikon, 1971, 118. Meg is mondja, hogy miért: „Mert hiszen a törvény által előírt cselekedetek legnagyobb része körülbelül összeesik a teljes erényből folyó cselekedetekkel; a törvény azt parancsolja, hogy életünkben minden erényt gyakoroljunk, és tiltja, hogy bármely lelki gonoszságnak engedjünk.” Uo. 1130b5, 122. Ma úgy fogalmazzunk, hogy jogállamban a politikai közösség szabad és nyilvános deliberáció eredményeként fogadja el a számára kívánatos igazságosságváltozatot, s a törvény, elsődlegesen pedig az alkotmány ezt kodifikálja és juttatja érvényre.